

MAGYAR ŐSTÖRTÉNET I.

A honfoglalók viselete

MAGYAR ÓSTÖRTÉNET I.

A honfoglalók viselete

Szerkesztette:

SUDÁR BALÁZS – PETKES ZSOLT

HELIKON

© Petkes Zsolt, Sudár Balázs, 2014
 © Helikon Kiadó, 2014
 © MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport, 2014
 © Boldog Zoltán, Branczeiz Zsuzsa, Czabarka Zsuzsa, Nagy Béla

Fényképek

Csáji László Koppány, E. Nagy Katalin, Füredi Ágnes, Hapák József, Honti Szilvia, Kissné Bendefy Márta,
 Kunkovác László, Langó Péter, Madaras László, Nagy Mari, Révész P. László, Somfai Kara Dávid,
 Türk Attila, Varga Máté, Vidák István

Grafika

Boldog Zoltán, Branczeiz Zsuzsa, Czabarka Zsuzsa

Térképek

Nagy Béla

Köszönettel tartozunk az alábbi intézményeknek:

Damjanich János Múzeum (Szolnok), Déri Múzeum (Debrecen), Hermann Ottó Múzeum (Miskolc),
 Iparművészeti Múzeum (Budapest), Jósza András Múzeum (Nyíregyháza),
 Kecskeméti Katona József Múzeum (Kecskemét), Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest),
 Móra Ferenc Múzeum (Szeged), MTA Bölcsészettudományi Központ Régészeti Intézet (Budapest),
 Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum (Kaposvár), Smidt Múzeum (Szombathely),
 Országos Széchényi Könyvtár (Budapest), <http://budapestcity.org>

www.helikon.hu

Felelős kiadó Szász Zsolt
 A Helikon Kiadó az LS Kiadói Csoport tagja
 Felelős szerkesztő Kovács Attila Zoltán
 Olvasószerkesztő Szepessy Kata
 Borítóterv Tillai Tamás
 Layout és tördelés Dobó Nándor
 Műszaki szerkesztő Kovács Balázs Sándor
 Készült 2014-ben a Gyomai Kner Nyomda Zrt.-ben
 Felelős vezető Fazekas Péter vezérigazgató
 ISBN 978-963-227-625-0

TARTALOM

Beköszöntő (Fodor Pál).....	7
Előszó (Sudár Balázs)	9
A honfoglaló magyarok régészeti kutatásának története (Langó Péter)	13
A honfoglaló magyarság régészeti emlékanyagának kutatása a Kárpát-medencében	13
A korai magyar szállásterületek régészeti kutatása.	23
A Kárpátoktól keletre: a korai magyarság régészeti kutatása az utóbbi évtizedekben (Türk Attila).....	27
A kutatás lehetőségei	27
A magyarság elődeinek szállásterületei a régészet szemszögéből.	29
A honfoglalás kori régészeti hagyatékkal kapcsolatot mutató keleti lelőhelyek (Türk Attila)...	36
Uelgi	36
Szinyeglazovo	42
Sztyerlitamak	44
Bolsije Tígani.....	46
Szubbotyici	49
Korobcsino	54
Tverdohlebi.....	58
Manvelovka	60
Katyerinovka.....	61
Szlobodzeja.....	63

Kárpát-medencei temetők	65
Bugyi-Felsővány (<i>Füredi Ágnes</i>)	65
Dabas-Felsőbesnyő (Vencelkei-dűlő) (<i>Füredi Ágnes</i>)	72
Nagykörű (<i>Madaras László</i>)	75
Tarpa (<i>Jakab Attila</i>)	82
Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát (<i>Lőrinczy Gábor–Türk Attila</i>) ..	89
Harta-Freifelt (<i>Kustár Rozália–Langó Péter</i>)	95
Balatonújlak-Erdő-dűlő (<i>Siklósi Zsuzsanna–Langó Péter</i>)	100
Alapanyagok	104
10–11. századi textiltörödékek (<i>E.Nagy Katalin</i>)	104
Honfoglalás kori bőrművesség (<i>Kissné Bendefy Márta</i>)	112
A nemez (<i>Nagy Mari–Vidák István</i>)	119
A honfoglalás kori viselet rekonstrukciójának forrásai (<i>Boldog Zoltán</i>)	126
Fejfedők: süvegek, sapkák, kendők	134
Ingek és nadrágok	142
A felsőruha: kaftánok	148
Az öv és tartozékai	156
Lábbelik	165
A színek jelentősége	167
A ruházat anyaga és értéke	172
Kötetünk szerzői	187

BEKÖSZÖNTŐ

Tisztelt Olvasó!

Ön egy új könyvsorozat első darabját tartja kezében, amelyet reményeink szerint hamarosan újabbak követnek. A kötetek sokakat izgató témával foglalkoznak: a honfoglaló és az előttük élt magyarok történetével, azzal a korról, amelyet minálunk avatott kutató és laikus egyaránt a „magyar őstörténet” fogalmával nevez meg.

A világ legtermészetesebb dolga, hogy egy magára valamit adó közösség (nép, nemzet) számon tartja múltjának kiemelkedő eseményeit és kíváncsisággal fordul a velük kapcsolatos új ismeretek felé. Különösen egy olyan országban, mint a miénk, ahol az elmúlt évtizedekben nem különösebben ösztönöztek elmélyült önismeretre bennünket. Nyilván ebből a „lefojtottságból” és az „inga visszalendüléséből” is ered, hogy a magyar múlt e korszaka iránt ma tömeges érdeklődés mutatkozik, s ezt sokan igyekeznek kielégíteni. Olyanok is, akik ehhez nem rendelkeznek elegendő felkészültséggel, vagy ha igen, a tudományos fegyelmet és etikát félrehajítva fantasztikumokkal tömrik a kevésbé tájékozott olvasó fejét. Sokuknak kedvenc foglalatossága, hogy a téma hivatásos kutatóit, kivált az MTA tudósait, érdektelenséggel, tudatos megtévesztéssel és a fényes magyar múlt eltagadásával vádolják. Egyre többször hallani olyan követeléseket, hogy a kormány állítson fel magyar őstörténet-kutató intézetet, amely végre „hitelesen mutatná be” eleink legkorábbi történetét.

A valóságban a magyar tudományosság még a legnehezebb időkben is rengeteget tett a magyar őstörténet titkainak fellebbentéséért, és ma is szervezett formában folyik őstörténetkutatás az MTA-n belül. 2012 februárjában az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontjában létrehoztuk – hivatalos nevén – az „Őstörténeti témacsoport”-ot, amely valójában egy őstörténeti intézet szerepét tölti be, és az ország legkiválóbb kutatóit tömöríti.

A KRÓNIKÁS ÁBRÁZOLÁSA
A KÉPES KRÓNIKÁBAN

Ebben a közösségben született meg a gondolat, hogy a szigorúan vett tudományos kutatás és publikációk mellett (itt csak egyet említek: hamarosan elkészül és olvasható lesz a székely rovásírás emlékeinek eddigi legteljesebb gyűjteménye és feldolgozása) indítsunk el egy olyan könyvsorozatot, amelyben az egyes szakterületek (régészet, politikatörténet, nyelvészet stb.) legújabb eredményeit tennénk közzé mindenki számára élvezhető formában, ahol szöveg és kép egymás mellett és egyenrangúan beszél arról, honnan jöttek, hol és hogyan éltek, mit viseltek és ettek, vagy hogyan harcoltak elődeink. Szerencsére elgondolásunk megtetszett a Helikon Kiadó vezetőinek is, így együtt bocsátjuk útjára ezt a sorozatot, amely tényleg arról szól, ami a címe: „Magyar őstörténet”-ről. Az első kötet a honfoglaló elődök viseletébe enged betekintést – úgy, hogy a megismerés folyamatába is bevonja az olvasót.

Tisztelt Olvasó! Olyan könyveket akarunk az Ön kezébe adni, amelyek a tényeket tiszteletben tartva és fantazmagóriák nélkül is épp elég izgalmasnak és különlegesnek láttatják az éppen feldolgozott témát. Arra kérjük, hogy ha jelen munkánk elnyerte tetszését, keresse a következő kötetet is, és adja tovább a jó híret.

Ebben reménykedve nyújtjuk át sorozatunk első kötetét.

Budapest, 2014 szeptemberében

Fodor Pál
az MTA BTK főigazgatója

ELŐSZÓ

*Arany, ezüst, becses kő, gyöngy mint a jégeső,
Nyuszt, hermelin, szövet, mit a perzsa, hindu szó...*
(ARANY JÁNOS: *Csaba-trilógia*)

A magyarok bejövetele, a Kárpát-medence meghódítása mindig is foglalkoztatta a magyar közvéleményt, első ismert történeti munkánk, Anonymus Gestája is ennek históriáját meséli el. Elődeink megjelenítése szintén hosszú múltra tekint vissza: a vezérek szerepelnek a 14. századi *Képes krónika* miniatúráin, Thuróczy művének fametszetein és a 16–17. századi főúri képgalériák olajfestményein is. E művek persze elsősorban koruk ízlésvilága szerint jelenítették meg a honfoglalókat. A múlt felé fordulás, a régiesnek tűnő viseletek ábrázolása a romantika idején kezdődött meg, de ez a múlt akkoriban még elsősorban a török időket jelentette. A realitásabb ábrázolásokra még várni kellett. Szükség volt ehhez a régészet fejlődésére, a keleti lovasnépek megismerésére vagy a magyar folklórkincs feldolgozására is. Mindezeket máig meghatározó erővel László Gyula

LÉL VEZÉR ÁBRÁZOLÁSA
A KÉPES KRÓNIKÁBAN

SZABOLCS VEZÉR EGY
17. SZÁZADI FŐÚRI
GALÉRIÁBAN

TAS VEZÉR SZOBRA
A HŐSÖK TERÉN

LÁSZLÓ GYULA RAJZA
ÁLMOS VEZÉRRŐL

ŐSI MOTÍVUMOK –
ÚJRAGONDOLVA

összegezte, sikerének titka azonban nem csupán szakmai felkészültségén, hanem művészi képességein is múlott. Persze a nevezetes 50 rajz megjelenése óta sem álltak meg a kutatások, újabb és újabb részleteket ismerünk meg, vagy ismerünk meg pontosabban hajdani elődeink viseletéből. Másrészt a honfoglalás kor – elsősorban ötvöstárgyak által megőrzött – ízlésvilága a hétköznapok része lett, a tarsolylemezek vagy övveretek motívumai a legváratlanabb helyeken köszönnek ránk. Ma már nem ritkaság, ha az utcán tarsolyt vagy „honfoglaló süveget” viselő személlyel találkozunk. A honfoglalás kor lenyomata beemelődött a mába, mindennapjaink része lett. A jelen persze „használja” a múltat, saját képére, saját igényeihez igazítja azt: a tarsolylemez esetleg női táskát is díszíthet. Teljességgel természetes jelenség ez, a múlt és a jelen találkozása.

Az 1990-es évektől egy másfajta múlt felé fordulás is megjelent, a – pontatlanul és nem túl szerencsésen, de mégis nagy láttató erővel – hagyományörzésnek nevezett jelenség. Magyarok

százai töltik azzal szabad idejük egy részét, hogy a honfoglalás korát idéző ruhákat öltenek magukra, lovagolnak, fegyverforgatást gyakorolnak, jurtában alszanak. Az alapvető cél azonban nem a történelmi, tudományos értelemben vett hitelesség; sokkal inkább a múlthoz való viszonyulás egyik megnyilvánulási formájáról van szó: kulturális jelekről, éppúgy, ahogy a többség által olvashatatlan, mégis értelmezhető rovásírásos feliratok esetében.

A honfoglalás kor megjelenítésének egyik igen fontos eleme a ruházat. László Gyula már említett rajzai óta meglehetősen jó képpel bírunk erről, de persze sosem árt az ismeretek újabb összefoglalása. Kiindulunk abból kell, ami a rendelkezésünkre áll: a régészeti leletekből és abból a csekély mennyiségű leírásból, amelyet a kortársak hagytak ránk. (Sajnálatos módon képes ábrázolásaink alig vannak.) A ruhák ugyan javarészt elporladnak a sírokban, fémdíszek azonban megmaradnak. Ezek körütekintő vizsgálata sok mindent elárulhat, a néprajzi párhuzamok, a sztyepei lovas népek viseletének tanulmányozása révén az elszórt veretek is értelmezhetővé válnak. Kiviláglik például az a gazdagság, ahogy a honfoglaló előkelők öltözködtek: aranyozott ezüstvereteik a korszakban is pompázatosnak, és egyáltalán nem mindennaposnak számítottak. Mindez teljesen egybevág az arab utazók által megőrzött képpel. (És történetesen az ősokról kialakított, a mottóban megidézett elképzeléssel is...)

A kortársak – az arabok éppúgy, mint a bizánci görögök – gyakran töröknek – vagy legalábbis a törökök közül valónak – nevezték elődeinket. Hogy ennek pontosan mi volt az oka, azt pillanatnyilag nem tudjuk biztosan, de e szemlélők abban semmiképpen sem tévedtek, hogy a magyarok ízig-vérig sztyepei lovasnépként jelentek meg a történelem színpadán. Ez pedig sok mindent meghatároz, például a viseletet is. A nők ugyanúgy ülik meg a lovat, mint a férfiak: következképp nadrágot és csizmát hordanak. A kaftán vagy az öv – amire minden szükségeset rákötnek – szintén általános sztyepei jellegzetesség. Persze a hasonlóságok mellett léteztek különbségek is, az értő szem azonnal felismerte egy-egy ruha viselőjének származását, vagy legalábbis azt, hogy melyik közösség tagja, ahogy ma is így van tradicionális viseletek esetében. Hogy mindez hogyan alakult a magyarok körében, mit tudunk és mit nem, ennek ered nyomába kötetünk.

ÁLLATFEJES VERET
ETELKŐZBŐL (SZUBBOTYICI)

A könyv két részből áll. Egyfelől az utóbbi évek régészeti eredményeit, legszebb leleteit szeretnénk bemutatni, olyan szemet gyönyörködtető tárgyakat, amelyek eddig kevésbé kerültek a nagyközönség elé, s még nem váltak „közismertté”. Maguk a sírokat feltáró régészek vallanak arról, hogy hogyan, milyen körülmények között kerültek újra napvilágra e leletek. Megismerkedhetünk azokkal a kelet-európai lelőhelyekkel is, amelyek „magyar gyanús” tárgyakat rejtettek. A második részben pedig azt tekintjük át, hogy e sírok tartalma alapján valójában milyen következtetéseket lehet levonni: milyenek is lehettek elődeink ruhadarabjai. Kunkorodott-e a csizma orra, hegyes volt-e a süveg, merre is záródott a kaftán. Őseink öltözködését a tárgyakról készült fotók és magyarázó ábrák mellett művészi rekonstrukciós rajzok hozzák még közelebb az olvasókhoz.

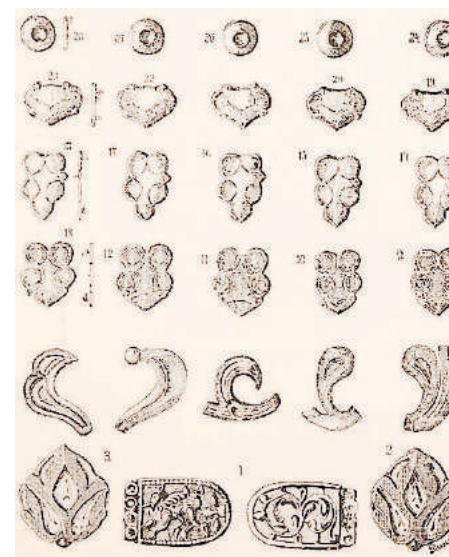
HAJFONATKORONG
BIHARKERESZTESRŐL

A HONFOGLALÓ MAGYAROK RÉGÉSZETI KUTATÁSÁNAK TÖRTÉNETE

A honfoglaló magyarság régészeti emlékéanyagának kutatása a Kárpát-medencében

„Áldott, valóban ezerszer áldott tudományi szorgalom! Tenéked köszönheti nemzetem egy dicső, s csaknem halhatatlanná vált hősénekek immár közel ezer esztendő óta föld alatt rejtett tetemei és mívbeli emlékei megismerését.” E sorokkal kezdte az első ismert honfoglalás kori magyar sírlelet tudományos közlését Jankovich Miklós. A magyar honfoglalás korának régészeti kutatása az ő munkájával vette kezdetét. A lelet előkerülése közismert. 1834 júliusában a mai Ladánybene község határában három pásztor találta meg „Bene vitéz” szélfútta

„BENE VITÉZ” SÍRJÁBAN
TALÁLT LELETEK

A BENEPUSZTAI SÍRBAN TALÁLT KAROLING CSAT

sírját. Összegyűjtötték a tárgyakat, és a halott koponyájával együtt átadták Szentkirályi Móricznak, Pest megye „tudós főjegyzőjének”. Az alispán értesítette a régiségekről Jankovich Miklóst, a nagy tiszteletben álló főnemes műgyűjtőt, aki hírt adva a leletről a korai magyarság emlékeként határozta meg azt. A leletek étékelésében nagy szerepük volt a sírban lévő érmeknek, így a numizmatika már ekkor fontos segítséget jelentő társtudománnyá vált. A tanulmány szélesebb körben felkeltette az érdeklődést a honfoglaló magyarság tárgyi emlékei iránt, amint ezt Szerelmey Miklós népszerűsítő kiadványa is mutatja. Kérdés, hogy ennek ellenére miért nem váltak ismertté hosszú ideig további honfoglalás kori leletek.

A hiány részben azzal magyarázható, hogy sok helyen nem törődtek ezekkel a leletekkel, s mint a nagyteremiai honfoglalás kori sír felfedezője levelében megjegyezte: „szakférfit hiányában akkoriban a további kutatás elfelejtetett”.

Az újabb leltre majd' 20 évet, míg közlésére további 5 évet kellett várni. Amíg a „szerencsés véletlen” a benepusztai sír esetében a pásztorok belátásán múlt, addig a verebi sírnál ez egy másik körülményben ragadható meg. 1853 májusában ugyanis annak a Végh Jánosnak a birtokán került elő a lelet, akinek 30 évvel korábban Érdy János, akkoriban már a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának őre, volt a nevelőtanára. E sír kiadása kapcsán a régészet mellett Kovács Sebestyén Endre főorvos személyében megjelent egy újabb társtudomány is: az embertan, amely a 19. század végére – később Lenhossék József és Török Aurél munkássága révén – egyre több szállal kapcsolódott a régészeti kutatásokhoz.

A verebi sír közzétételét követően azután egyre inkább kezdtek megszorodni a honfoglalás kori leletek. Mindebben nagy szerepe volt Rómer Flórisnak, aki az „Archeologiai Mozgalom” irányítójaként a folyamatosan szerveződő vidéki múzeumok, régészeti egyletek munkáját koordinálta. Ekkoriban divattá vált a régészet, a lelkes amatőr kutatók nyomán 1872-ben 11, 1878-ban 18, 1883-ra pedig már 23 lelőhelyet ismertek. A millenniumi megemlékezések előkészítése

LÉKELT KOPONYA
A VEREBI SÍRBÓL

HONFOGLALÁSKORI LELETEK ÁBRÁZOLÁSA
A 19. SZÁZAD VÉGÉN

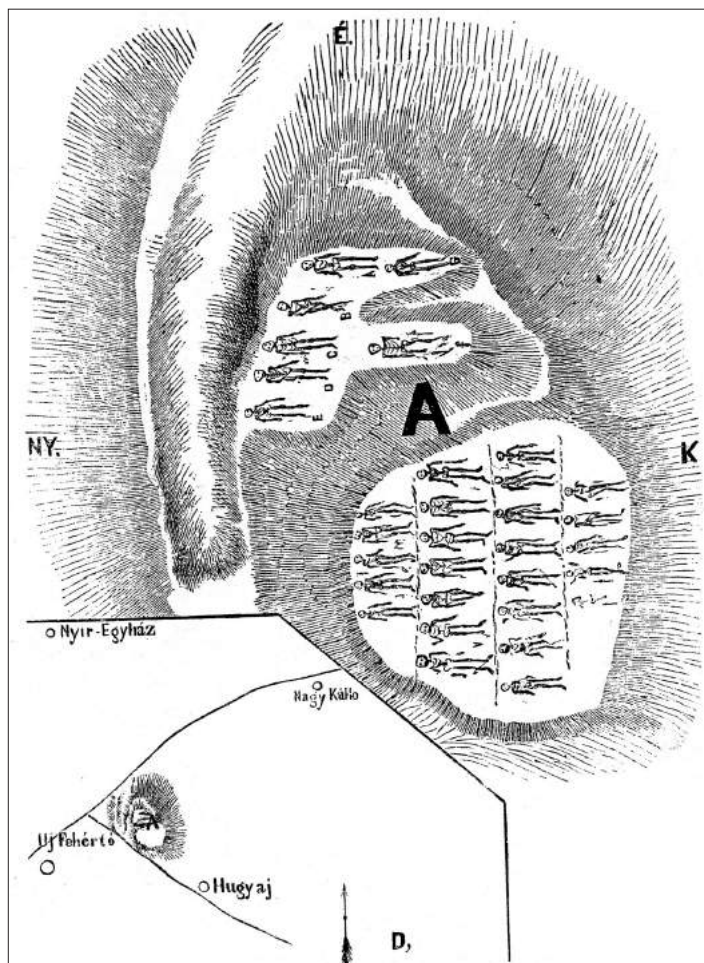
során még inkább megnőtt a kutatási kedv, s Hampel József 1895-ben már 43 leletegyüttesről adott számot, míg 5 évvel későbbi összefoglalásában 76 lelőhely több mint 250 sírleletét tette közzé.

A korszak legjelentősebb összefoglalásai is Hampel József nevéhez kötődnek. Utolsó, 1907-ben kiadott nagy művében új szempontok alapján osztotta ketté az előkerült leleteket. Míg korábban az elsődleges kiindulási pontot a keltezési lehetőségek adták, az újabb szétválasztás során már a régészeti érvek mellett a történetiek is fontos

MÓRA FERENC ÁSATÁSA
KISZOMBORBAN

AZ ELSŐ, 10. SZÁZADI
TEMETŐRŐL KÉSZÍTETT
TEMETŐTÉRKÉP
(1870, HUGYAJ)

szerepet kaptak. A jellegzetesebb fegyvermellékletes, lóval, lószerszámmal, valamint ékszerekkel eltemetett sírokat magyarnak tartotta (A csoport), míg a szegényesebb mellékletű temetkezéseket egy másik csoportba sorolva (B csoport) szlávnak vélte. Ebben az időszakban a hasonló elképzelések általánosak voltak az európai régészeti kutatásban, nem csoda, hogy nem maradt érintetlen e téren a magyar régészet sem: Nagy Géza is minden szegényes mellékletű falusi

temetőt „a szláv szolgaszemélyekhez” kötött, és számos más szakember is hasonlóképpen vélekedett. Hampel József nem tett mást, mint hagyta magát eltéríteni kora – modernnek számító – tudományos nézetei által, és etnikus alapon értékelte a régészeti emlékeket. A szegényesebb mellékletű honfoglalás és kora Árpád-kori temetők így váltak a 20. század elején a szlávság emlékeivé.

A feltárások e jelentős korszaka az I. világháború kitöréséig tartott. Ebben az időszakban egyre jobban körvonalazódott a leletek által körülírható tárgyi műveltség, melyben nagy szerepe volt többek közt a nyírségi kutatásokban jeleskedő Jósa Andrásnak, a Tolna megyében ásó Wosinszky Mórnak, a bánsági sírokat feltáró Kisleghy Nagy Gyulának, Erdélyben pedig Nagy Gézának és a Pósta Béla által meginduló kolozsvári régészeti iskola növendékeinek.

A HAMEL JÓZSEF ÁLTAL
MEGALKOTOTT REND-
SZEREZÉS B CSOPORTJÁNAK
NÉVADÓ LELŐHELYE
A BIELO BRDO-I TEMETŐ
FELTÁRÁSA A 20. SZÁZAD
ELEJÉN

Az I. világháború után a honfoglalás kor kutatása is átalakult. Az összezsugorodott országban az új lelőhelyek feltárásában a szegedi múzeum és a szegedi egyetem járt az élen, míg a leletek értelmezésében a Kenézlőn újabb gazdag sírokat feltáró Fettich Nándoré volt a vezető szerep. Fettich az időszak másik meghatározó kutatójával, László Gyulával együtt a régészet eszközeivel igyekezett mind szélesebb történelmi keretbe foglalni a kutatási eredményeket. A korábbi

gyakorlattól eltérően nem a történészek elképzeléseihez kapcsolódtak, hanem saját maguk igyekeztek új történelmi képet kialakítani a vizsgált korszakról: Fettich tárgytörténeti, ötvöstechnikai megfigyeléseken alapuló elképzelése, valamint László Gyula néprajzi szemléletű társadalomtörténeti megközelítése általános köztörténeti vonatkozású elképzelésekbe helyezte a régészeti megfigyeléseket. Felvetéseik nagy hatással voltak a korabeli kutatók szemléletére.

CSALLÁNY GÁBOR
ÁSATÁSÁN FOGADJA
MÓRICZ ZSIGMONDOT

A II. világháború utáni időszakban bekövetkezett politikai változások nyomán Magyarországon a marxista szemlélet határozta meg a régészet-kutatás kérdésfelvetéseit: a társadalmi tagolódás problémája és megjelenése a tárgyi emlékműanyagban, a folyamatos fejlődés képe, a helyi elemek dominanciájának hangsúlyozása és a nomád csoportok integrációjának a vizsgálata lett a központi kérdés. László Gyula egyetemi tanári kinevezése és a kialakuló „László-iskola” révén újra előtérbe került a korszak behatóbb tanulmányozása. A neves professzor töretlen népszerűségét annak is köszönhetette, hogy közérthető módon tudta átadni a korai magyarságra vonatkozó tudományos ismereteket. A kiváló előadó és tanítványai körében rajongott professzor ezen eredményeket a korabeli médiumok széles körében (gyermekeknek készített diafilmek, képeskönyvek, festmények) népszerűsítette. Nevéhez köthető a – már korábban felvetett – kettős honfoglalás elméletének rendszerbe foglalása, melynek később számos tudományos támogatója akadt.

Más utat járt be Szőke Béla. Az ő neve a szűkebb tudományos világon kívül kevésbé ismert, mivel tragikusan rövid pályafutása során inkább szakmai összefoglalásokat készített. A felvidéki származású szakember új alapokra helyezte a 10. századi emlékek régészeti kutatását. Eredményei és megállapításai a jelen régészeti kutatásnak az alapzatát jelentik. Munkája azért is vált meghatározóvá, mert Hampel Józsefet követően ekkor történt meg a honfoglalás kori tárgy-típusok részletes áttekintése, a leletek csoportokra bontása. Mindez azt jelentette, hogy az az akkoriban általánosan vallott feltételezés, mely szerint a szegényesebb mellékletű sírokban alávetett szlávokat, a gazdagabbakban pedig a győztes magyar etnikum tagjait kell látni, megkérdőjeleződött. Szőke Béla új nézőpontot emelt a kutatásba a leletek társadalmi csoportokhoz való kötésével: gazdag előkelők és a szegény köznép. Következtetései máig ható érvénnyel bírnak. Ezen időszak másik kezdeményezése a honfoglalás kori régészeti lelőhelyek összegyűjtése, kötetbe rendezése volt (1962). Ekkoriban már 1239 lelőhelyet soroltak erre az időszakra, amit 1985-ben további 400 lelőhellyel egészítettek ki. Az adatbázis építését és közreadását máig fontos feladatként kezeli a régészeti kutatás.

Szóke Béla munkásságát követően a honfoglalás korának kutatása két, sokáig szorosan összekapcsolódó ágra vált szét. Az egyik vonulatot a László-iskola első generációjához tartozó Dienes István munkássága képviselte, aki – mesteréhez hasonlóan – a tárgyak szerepének vizsgálatán keresztül közelítette meg a leletanyagot. A fiatalabb generáció tagjai az egyes nagyobb régiók emlékanyagának kiadásán túl – követve Szóke Béla kutatási programját – az egyes előkerült lelettípusok elemzését fejlesztették tovább (Szabó János Győző, Bálint Csanád, Kovács László, Kiss Attila és Mesterházy Károly). Új irányvonalat jelentettek Fodor István munkái, aki a Szovjetunióban szerzett tapasztalatai után kapcsolódott be a magyar kutatásba, és munkáiban egy szélesebb – az őstörténet korai szakaszait is magába foglaló – látásmódot hangsúlyozott.

KOVÁCS LÁSZLÓ, MIHÁLY PÉTER, PÁLÓCZI-HORVÁTH ANDRÁS, DIENES ISTVÁN ÉS KOVÁCS BÉLA VÍZHORDÓ FIÚCSKA A MAGYAR-HOMOROGON 1963-BAN

Az 1970-es évektől egy új társtudomány, az archaeozoológia is szerepet kapott, melynek mára külön egyetemi szintű iskolája is van. Eredményei révén sokkal jobban ismerjük a lóval való temetkezés „magyaros” sajátosságait, a kutyák sírba helyezésének vagy az ételmellékletként sírba helyezett csontos húсок, tojások vizsgálata révén a magyarok állattartásának jellemvonásait (Matolcsi János, Vörös István, Bartosiewicz László).

Időközben jelentős fordulat következett be a szomszédos országok, elsősorban az egykori Csehszlovákia 10. századi lelőhelyeinek

kutatásában is. Itt, Zemplénben került elő ugyanis az egyik leggazdagabb 10. századi temetkezés, amelynek az értelmezése körül széles szakmai vita bontakozott ki. A sír vizsgálatára felkért idős Fettich Nándor a temetkezést Álmos fejedelemhez kötötte, a kutatók többsége azonban elvetette ezt az elképzelést.

Az elmúlt évtizedek során az idős László Gyula által hangsúlyozott „termékeny bizonytalanság” elképzelésének ellenhatásaként a kutatók igyekeztek azt a „biztos valóságot” megragadni, amiről a tárgyi emlékek tanúskodnak. E törekvés eredményei voltak a keltezéssel kapcsolatos kutatások: az éremleletek összegyűjtése és elemzése, az egyes tárgytipusok elterjedésének és használatuk időhatárainak a körvonalazása, időszakokhoz kötése. A másik kérdéskör a temetők belső szerkezetére vonatkozott. A László Gyula által feltételezett, vérrokonságon alapuló temetkezési rend (nagy családot leképeződése a temetőben) meglétét gondolták újra a kutatók.

A sírok vizsgálata mellett megkezdődött a korai magyarság szállásainak – földváraknak és településeknek – kutatása is (Németh Péter, Takács Miklós, Wolf Mária, Merva Szabina). E lelőhelyek legfontosabb kísérőlelete a kerámia volt, melynek vizsgálata így fontos kutatási irányvonallá vált. Ezek révén ugyanis már nemcsak az egykori temetkezési szokások, a „halottak világa” válik ismertté, hanem a hajdanvolt hétköznapiak is megelevenedhetnek.

A korábban „Kárpát-medencei belügyként” kezelt honfoglalás kor kutatása a „tudományos globalizáció” hatására is változott. Magyarországon azok a megközelítések szélesítették európai méretűvé a kutatást, melyek a korai magyarság anyagi kultúrájának a változását más, korábbi csoportok „honfoglalásai” alkalmával megfigyelhető általános jellegzetességekkel állították párhuzamba, illetve a szélesebb régió egészében végbemenő kulturális változások Kárpát-medencei hatásaira figyelmeztettek (Bóna István, Bálint Csanád). A nyugat-európai szakemberek (Mechthild Schulze-Dörrlamm, Falko Daim) érdeklődését azok a leletek keltették fel, amelyek a magyar katonai jelenléttel hozhatók kapcsolatba: a sírok és a hadmozdulatok során a helyszíneken (pl. Aspres lès-Corps, Basel, Gnadendorf) maradt tárgyak. Fontos kutatási irány volt annak felismerése is, hogy a szegényes mellékletű Kárpát-medencei sírok emlékei hasonlóak, mint

a szlovéniai vagy ausztriai területen előkerült „határon túli” temetkezések, melyek így szélesebb összefüggéseket mutattak (Jochen Giesler). A külföldi közvéleményben élő pejoratív sztereotípiák (rabló, fosztogató magyarok) megváltoztatásában pedig azok a kiállítások jelentettek áttörést, melyek a hazai millectenáriumi megemlékezéseket (Miskolc, Budapest, Nyíregyháza) követően, 1996 és 2002 között sok külföldi helyszínt jártak meg (Bologna, Milánó, Caen, Toulouse, Turku, Madrid, Magdeburg, Mannheim).

A Révész László által feltárt karosi temetők gazdag és sokrétű leletanyaga pedig nemcsak arra hívta fel a figyelmet, hogy Árpád és utódai harcosainak – valamint azok családtagjainak – „ezüsttel bélelt” sírjai milyen „messzeláthatóan” dicsekedtek gazdagságukkal, hanem a regionális kutatások jelentőségére is, kiemelve a Felső-Tisza-vidék jelentőségét. E temetők közzétételével indult el a jelenleg hét kötetnél járó honfoglalás és kora Árpád-kori sírleleteket összegyűjtő korpuszszorozat, amelynek célja a teljes Kárpát-medencei leletanyag gyűjteményes bemutatása. Ennek részeként váltak ismerté többek közt a Vas, a Hajdú-Bihar, a Heves megyei, a rétközi, a mezőségi leleteken túl az erdélyi és a partiumi temetők, melyek jelentős ismeretanyaggal bővítették a tudományos kutatások forrásait (Kiss Gábor, M. Nepper Ibolya, Istvánovits Eszter, Gáll Erwin, Tóth Anikó).

A levéltári források kezdetben tudománytörténeti jellegű átvizsgálása arra derített fényt, hogy különféle iratokban számos esetben említenek olyan „régészeti kincsek”-et, melyek később soha nem kerültek múzeumba, s a kutatás idővel elfeledkezett róluk. Más esetekben pedig olyan információk bukkantak elő, melyek alapján többet tudhatunk meg fontos leletek előkerülésének körülményeiről. Új részterület született: a levéltári régészet (Prohászka Péter).

A honfoglalás kor kutatásában újabban egyre nagyobb szerepet kapnak a természettudományos vizsgálatok. E területen úttörő jelentőségűek a korábbi vérvizsgálatokat felváltó archaeogenetikai kutatások, melynek célja a korai magyarság genetikai hátterének feltérképezése (Raskó István, Mende Balázs, Csősz Aranka). A kutatók egyre nagyobb bizakodással vannak a radiokarbon-kezeléssel kapcsolatban is, melytől azt várják, hogy az egyes sírok megásásának idejét pontosabban meghatározhatják. Az anyagösszetétel vagy

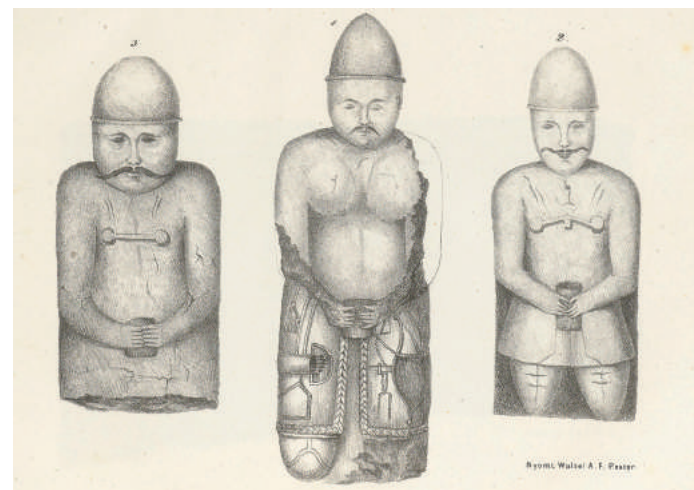
A KAROS-EPERJESSÖGI I. TEMETŐBEN TALÁLT VADÁSZMADARAT FORMÁZÓ VERET

a készítőtechnika vizsgálata pedig nemcsak az egykori mesterségbeli tudás sajátosságaira, hanem a tárgyak készítéséhez szükséges ismeretekre vagy a felhasznált nyersanyagok forrására vonatkozóan is új ismereteket adhat; ezáltal bemutatva a 10. századi Magyar Fejedelemség gazdasági hátterét.

Mára a honfoglalás kori régészeti emléktárház és a kutatási eredmények gazdag tárháza áll a szakemberek rendelkezésére, s a több tudományos műhely is összefogó kutatások eredményeként a tudományterület évről évre jelentős új ismeretekkel gazdagodik.

A korai magyar szállásterületek régészeti kutatása

Az a tudás, hogy a korai magyar szállásterületek a Kárpátoktól keletre voltak, már a középkori krónikás hagyományokban is szerepelt. Julianus útja IV. Béla uralkodása idején pedig jól jelzi azt a törekvést, hogy a Magyar Királyság igyekezett kapcsolatot keresni a keleten maradt atyafiakkal. A modern kutatások kialakulásával a keleti szállásterületek felderítésére irányuló erőfeszítések egyre fontosabb

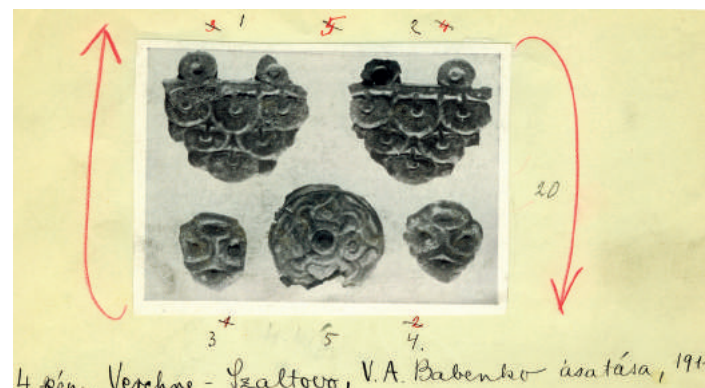
JERNEY JÁNOS RAJZA
A KUN KŐSZOBROKRÓL

részét képezték a tudományos érdeklődésnek. Kőrösi Csoma Sándor, úttörő jellegű vállalkozását a 19. században többen is követték. Mérlaki Jerney János volt az első olyan kutató, aki régészeti megfigyeléseket is tett keleti utazásai során, a sztyepei kun kőszobrokat a magyarság korai emlékeinek tartotta. Az ilyen irányú régészeti kutatások első programját Römer Flóris fogalmazta meg: „Milyen kár, hogy mindazok, kik a magyarok ősi székhelyét keresték és keresik, csak egyedül az annyira változó nyelvrokonság kikutatása után indulnak, a sokkal állandóbb népfaji régiségeket pedig, melyek ízlése évezredek óta a népeknél fennmaradt, oly kevésbé veszik, miszerint elindultuk előtt ebbeli kincseket nem is tanulmányozzák.” A 19. század utolsó szakaszában Hampel József, aki – moszkvai és szentpétervári tanulmányújtait követően – a honfoglalás kori leleteket tudományosan összefoglalta, már kitért az Orosz Birodalomból előkerült emlékekre is. Jelentősebb változásra a 19. század végén került sor, amikor gróf Zichy Jenő saját költségén tudományos utazásokat szervezett Oroszország keleti területeire. Zichy célja egyértelműen a korai magyarság szálláshelyeinek a megkeresése volt. Az expedíció

ZICHY JENŐ ÉS
BÁLINT GÁBOR KAUKÁZUSI
KUTATÓÚTJUK KÖZBEN

régész munkatársa a Tolna megyei honfoglalás kori leletek első közreadója, Wosinszky Mór volt, majd Pósta Béla csatlakozott hozzá, aki egyéves oroszországi tanulmányújtját követően készítette el e tárgyban máig ható összefoglalását. Az expedíciók nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi, így többek közt az orosz kutatók figyelmét is felkeltették, akik ekkor kezdtek el foglalkozni a témával. Később Fettich Nándor folytatta a kutatásokat: többször is járt a Szovjetunióban, s 1941-ben László Gyulával közösen részt vett a kijevi múzeumban őrzött emlékek megmentésében, amiről később a szovjet Kossuth rádió is elismerően számolt be.

FETTICH NÁNDOR FOTÓJA
A VERNYE SZALTOVÓI
LELETEKRŐL

A II. világháborút követő politikai változások hatására a tudományos kapcsolatok is szorosabbá váltak Magyarország és a Szovjetunió között. Felmerült egy komplex expedíció terve is, ez azonban nem valósult meg. Jelentős hozadék volt azonban, hogy több magyar fiatal is tanulhatott a Szovjetunióban, s közülük többen a magyar koratörténet kérdései felé fordultak. Bartha Antal, majd Erdélyi István tanulmányait követően jelentős fellendülést Fodor István eredményei hoztak, aki már nemcsak a sztyeppetörténeti adatokat gyűjtötte össze, hanem a finnugor népek anyagi kultúráját is bevonta a magyarság kutatásának a látóterébe. Kovács László a gazdag sztyepei leletanyag felhasználásával, a korszak egyik meghatározó orosz kutatójának az irányításával Moszkvában írta meg a 10. századi magyar fegyverekről szóló összefoglaló munkáját. A kapcsolatok élénkülését

KARIKACSÜNGŐS VERET
VEREBRŐL

ÖVCSAT ÉS SZÍJVÉG A VEREBI SÍRBÓL

mutatja az is, hogy a magyar szakemberek (László Gyula, Dienes István, Mesterházy Károly és Bálint Csanád) munkáiban egyre több új, keleti régészeti emlék tűnt fel. 1975-ben került sor az első közös – majd bolgár részvétellel három résztvevőre bővült – tudományos expedícióra, aminek a célja a Don völgyében fekvő Majackoje goryiscse lelőhely kutatása volt. Az expedícióban magyar részről régészként Erdélyi István, Kovács László, Matolcsi János és Szabó János Győző vett részt. Nagy hatással volt a hazai kutatásra az is, hogy hosszabb ösztöndíjak során számos kutató ismerhette meg a szovjet múzeumokban őrzött tárgyi emlékeket (Jankovich-Bésán Dénes, Klima László, Somogyi Péter, Szentpéteri József, Veres Péter, Vida Tivadar). A Szovjetunió felbomlásának időszakában került elő a Szubbotyiciban talált sírlelet, ami újabb fordulópontot jelentett a kutatásban. A tudományos kapcsolatok megélénkülésére a 21. század elején került sor, amikor a moldáv, ukrán és orosz kutatások nemcsak megújultak, hanem jelentős mértékben nyitottabbá is váltak. Ebben az időszakban a magyarság korábbi szállásterületeinek kutatásába a fiatalabb generáció kutatói is bekapcsolódtak (Gyóni Gábor, Polgár Szabolcs, Türk Attila).

A KÁRPÁTOKTÓL KELETRE: A KORAI MAGYARSÁG RÉGÉSZETI KUTATÁSA AZ UTÓBBI ÉVTIZEDEKBEN

A kutatás lehetőségei

A magyarok elődeinek történetéről sajnos nagyon kevés írásos forrás maradt fenn, ezért kiemelkedő jelentőséggel bírnak a régészet eredményei mint folyamatosan, napjainkban pedig már túlzás nélkül állíthatjuk, hogy rohamosan gyarapodó adatbázissal bíró tudományágé. Még akkor is így van ez, ha a leleteket történeti szempontból ma már sokkal körültekintőbben és óvatosabban értékeljük, mint akár csak néhány évtizeddel ezelőtt. Különösen igaz ez az egyes leletek népcsoportokhoz kötése, vagyis a leletek etnikai azonosítása esetében. Az alapvető kérdés az, hogy a Nyugat-Szibériában feltételezett őshazától a Kárpát-medencéig terjedő hatalmas területen feltárt régészeti anyagból mi az, ami a magyarság vándorlásához kapcsolható. Másképpen fogalmazva: az írott forrásokban is említett korábbi szállások feltételezett területén előkerült újabb régészeti leletek vajon igazolják-e a korai magyarok ottani megtelepedését?

Anyagi kultúra és etnikum

A régészeti leletek értelmezésének nehézségeit jól világítja meg a Kárpát-medencében a honfoglalás (10. század) és a kora Árpád-kor (11. század) régészeti hagyatékában megfigyelhető éles váltás. A 10. századi kalandozó hadjáratokat, a lovas, gazdag melléklettel ellátott temetkezéseket a keresztény kultúra és annak temetkezési szokásai váltották fel: a sírokba már csak alig néhány huzalékszert helyeztek. Ha pusztán az anyagi műveltséget tekintjük, akkor könnyen gondolhatnánk, hogy a 11. században egy új kultúra, új beköltöző nép jelent meg a Kárpát-medencében, jóllehet, az írott források alapján világosan tudjuk, hogy ilyesmi nem történt: mindkét esetben ugyanazokról a magyarokról van szó. Az anyagi kultúra – illetve annak ránk maradt lenyomata – egy adott területen tehát újabb bevándorló népcsoport nélkül is alapjaiban megváltozhat, ezért az emlékek értékelésekor óvatosan kell eljárjunk.

A nyelvészeti kutatások, a természetföldrajzi rekonstrukció, a régészeti emlékegy és a területen élő különböző népcsoportok néprajzi vizsgálata alapján a kutatók az utóbbi időben úgy vélték, hogy a magyarság valahol Nyugat-Szibériában alakult ki s vált önálló néppé. Elődeink innen vándoroltak nyugat felé, közben több területen hosszabb-rövidebb időre megtelepedtek, különféle népekkel kerültek kapcsolatba. Magna Hungaria, Levédia és Etelköz az egykori Szovjetunió területén lehettek, a szovjet birodalom felbomlása után azonban a tudományos kapcsolatok szinte teljesen elenyésztek, az 1990 és 2005 közötti másfél évtizedben a magyar őstörténet kelet-európai régészeti kutatása magyar részről (is) háttérbe szorult. Néhány kiváló orosz, ukrán és moldáv régész – többé-kevésbé tájékozott lévén honfoglalás kori leletanyagunk tekintetében – felismerte egy-egy leletegyüttes lehetséges „(ős)magyar” kapcsolatait. Itt említhetjük meg a Volga-vidéken a Bolsije Tígani lelőhellyel kapcsolatban Jelena Halikova és Alfréd Halikov, Ukrajnában Dmitrovka lelőhely esetében Olekszandr Szuprunyenko nevét, illetve az ufai Vlagyimir Ivanovot, aki 1999-ben egy önálló monográfiában foglalta össze az Urál és a Kárpátok közötti régió kora középkori történetében a magyar problematikát mind az írott, mind a tárgyi források tekintetében. Az azonosításhoz azonban az említett régió teljes, jól felgyűjtött, helyi leletösszefüggéseivel együtt értékelt, biztos időrendi alapokon nyugvó, továbbá folyamatosan bővített és időről időre újragondolt adatbázisára lenne szükség. Márpedig az Uráltól a Kárpátokig terjedő hatalmas terület teljes kora középkori leletanyagának folyamatos áttekintése, szűrése és értelmezése óriási munkát jelent.

A magyar őstörténet régészeti kutatása szorosan összefonódott a Kárpát-medence honfoglalás kori régészetével. Elődeink hagyatékának azonosítására alapvetően két kutatási irány létezik. Az egyik az ún. lineáris módszer, mely az Uráltól a Kárpátokig próbálja végigkövetni a nyomokat, a másik – a retrospektív módszer – pedig a Kárpát-medence 10. századi emlékegyéből indul ki, és annak keleti előzményeit keresi. A ma rendelkezésünkre álló adatok alapján azt mondhatjuk, hogy a Kárpát-medence 10. századi régészeti hagyatékának minden kétséget kizáróan vannak 9. századi kelet-európai előzményei, gyökerei. Ugyanakkor jelentős mennyiségben állnak

rendelkezésünkre olyan párhuzamok keleten, egészen az Urálig, melyek a magyar honfoglalás általánosan elfogadott 895-ös időpontja után, vagyis a 10. században kerültek földbe, a Kárpát-medencei honfoglaló anyaggal egy időben. Érdekes, hogy ez utóbbiak szinte csak olyan régiókban fordulnak elő, amelyeket a magyarok elődeinek lehetséges szállásterületeiként tartunk számon. E lelőhelyek feltérképezése és történeti-régészeti értékelése, valamint az egész jelenség értelmezése legalább ugyanolyan fontos feladat, mint a 895 elé keltezhető keleti párhuzamoké.

Számos – főként szórvány- – lelet esetében nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy 895 előtt vagy után került-e a földbe. Ez a hagyományos – a leletek formai jellegzetességeinek azonosságára és különbségeire építő – régészeti módszerekkel szinte megválaszolatlan kérdés hívja fel a figyelmünket a modern természettudományos vizsgálatok, elsősorban a radiokarbon-kezelés széles körű, értő használatának szükségességére.

Összefoglalva tehát: az újabban napvilágot látott keleti leletekkel kapcsolatban sok a bizonytalanság, egyelőre még pontosabb a honfoglalás kori hagyaték keleti kapcsolatrendszeréről, semmint a honfoglalók elődeiről beszélni.

A magyarság elődeinek szállásterületei a régészet szemszögéből

Az újabb kelet-európai régészeti eredmények alapján az Urál és a Kárpátok közötti terület 9. századi hagyatékában kezdenek olyan földrajzilag jól behatárolható lelőhelycsoportok kirajzolódni, amelyek egyszerre mutatnak kapcsolatot a Kárpát-medence és a Dél-Urál régió kora középkori emlékegyével. Ezek alapján egyrészt újabb információkat kapcsolhatunk a magyarok elődeinek feltételezett vándorútjához, másrészt kizárhatjuk azokat a területeket – például

Radiokarbonos kelezés

A radiokarbon kelezés az adott régészeti lelet csontmintájából származik, és a ¹⁴C izotóp tartalma alapján a szakemberek ki tudják számolni – a mai technikai körülmények között +/-30 év pontossággal –, hogy az adott ember vagy állat mikor pusztult el.

a Kaukázus északi előterét –, ahol az intenzív kutatás ellenére máig sem ismerünk ilyen jellegű régészeti leleteket. A továbbiakban a Kárpátoktól kelet felé indulva tekintjük át az egykori szállásterületeket.

Etelköz

Etelköz neve a Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár nevével fémjelzett, a *Birodalom kormányzásáról* címet viselő, 10. század közepén íródott munkában maradt fenn. A történelmi kutatás többnyire elfogadta, hogy egy törzsszövetségi szállásterületet jelöltek egykor

a folyónév és a „köz” szavak („folyóköz”) összetételével, bár felvetődött az is, hogy az Etil és a Kuzu egyazon folyó két neve volna. Az etelközi szállásterület elfoglalásának időpontja nem kevésbé nehéz kérdés. Van, aki szerint a honfoglaló magyarok elődei már 670–700 körül megtelepedtek itt, de a kutatók többsége a 9. század második felének elejére teszi ezt az eseményt. Egy régebbi felfogás szerint a magyarok 889 után vonultak Levédiából Etelközbe, ahol csak hat-hét évet töltöttek el.

Etelköz területét szintén különféleképpen ítélték meg. Létezik egy elképzelés – bár ezt kevesen osztották –, mely szerint a Dontól keletre feküdt. Mások szerint a Volga és a Dnyeper között terült el, de tették már a Don vidékére is. A Dontól nyugatra eső területekben gondolkodó elképzeléseket Tóth Sándor László 1998-ban az alábbi három csoportba osztotta: a „nagy Etelköz” elmélete szerint a magyarok szállásterülete a Don és az Al-Duna között volt. A „közepes Etelköz” elmélete szerint a magyarok az öt folyó (Dnyeper, Dnyeszter, Bug, Prut és Szeret) vidékén laktak. A „kis Etelköz” elméletét vallók a Dontól a Dunáig terjedő hatalmas területet magyar érdekszférának tekintették, melyen belül a Dnyeper–Bug, a Dnyeszter vidékén, vagy a Prut–Szeret között feküdt a tényleges szállásterület.

Etelköz meghatározása látszólag egyszerű, hiszen az Etel/Itil (Atil) elsősorban a Volgát, másodsorban pedig a Dont jelentette a középkorban, ám elképzelhető, hogy a szó nem tulajdonnév, hanem egyszerűen „nagy folyó”-t jelent.

Bár a Konstantin nevével jelzett munkában látszólag két, egymástól függetlennek látszó területet írtak le Levédia és Etelköz néven, valójában mindkettő a besenyők 895 utáni szállásterületére helyezhető. Ezek alapján elképzelhető, hogy mindkettő kisebb, törzsi szállásterület volt, nevüket azonban a teljes törzsszövetségi területre alkalmazták – akár már maguk a magyarok s nyomukban a bizánci hagyomány. Levédia időben valamivel megelőzhette Etelközt, de mindkettőt inkább a 9. század második felében tarthatták megszállva elődeink.

Etelköz régészeti meghatározásával kapcsolatban az elmúlt évek új leletei hatalmas előrelépést hoztak. A Dnyeszter Menti Köztársaság területén feltárt Szlobodzeja, illetve Ukrajnában a Dnyeper

középső folyása mentén – elsősorban annak nyugati oldalán – elhelyezkedő Szubbotyici-horizontnak nevezett lelőhelycsoport (Szubotcy, Katerinovka, Korobcsino stb.) nagy valószínűséggel az írott forrásokból ismert Etelköz területét rajzolják ki. Az itt feltárt leletek közeli kapcsolatot mutatnak egyrészt a Kárpát-medence honfoglalás kori, illetve a Volga–Dél-Ural vidék 8–10. századi régészeti hagyatékával. Ami talán még ennél is fontosabb: e lelethorizont világosan elkülönül a környező, elsősorban szláv nyelvű etnikumok korabeli hagyatékától. Mind a hagyományos régészeti, mind pedig a radiokarbon kormeghatározás segítségével a 9. század második felére keltezett temetkezésekben jól tükröződnek a szomszédos területekkel létrejött kapcsolatok. Északra, a szlávok irányába az import kerámiák, délre, a bizánci fennhatóság alatt álló Krím-félsziget felé pedig számos selyemlelet mutat, melyekről az írott források is megemlékeznek.

Levédia problémája

A magyarok elődeinek szállásterületeivel kapcsolatban a kutatók többsége az írott forrásokban említett Levédiát és Etelközt térben és időben elkülöníti. Levédia igen sok fejtorésre adott okot: már azzal kapcsolatban is kétségek merültek fel, hogy a törzsszövetség vezetőjének nevével jelölhették-e az egész szállásterületet. Az egyik elképzelés szerint éppen fordítva lehetett: a törzsszövetség vezetője kapta nevét a területről. Mások szerint e helynévvel csak Levedi törzsének területét jelölték. A kutatók többsége azonban Levédiát az Etelközt megelőző teljes törzsszövetségi szállásterületnek tekintette.

Hasonlóan nehéz kérdés, hogy e területet mikor is tarthatták uralmuk alatt elődeink. A régebbi, 19. század végén, 20. század elején képviselt álláspont szerint 830 és 889 között éltek itt a magyarok, később viszont volt, aki a levédiai őshazával már a 7. századtól számolt. Más nézet szerint 700-tól vagy 750-től laktak itt a magyarok a 830-as évekig, esetleg 840–850 tájáig. Az újabb elképzelések szerint a 830-as évektől a 850-es, 860-as évekig, esetleg a 810-es évek végétől a 850-es évek elejéig lakhattak itt a honfoglaló magyarok elődei.

Földrajzi szempontból Etelköztől keletre helyezték el a legtöbben, mivel BÍborbanszületett Konstantin művében az szerepel, hogy a besenyő támadáskor a kétfelé szakadó magyarság egyik része nyugat felé költözött, Etelközbe. A lokalizáció másik szempontja a szállásterület folyójaként említett Chidmas, illetve Chingilus azonosítása volt, míg a harmadik a Kazár Kaganátushoz való közelség. Így Levédiát a Don-vidékre, illetve a Dontól keletre és nyugatra egyaránt eső területre helyezték, de a leginkább elfogadott elmélet a Don és a Dnyeper közti területet tekintette Levédiának. Ehhez közel álló nézet Levédiát a Dontól számítva a Dnyeszterig. Egyes feltevések szerint Levédia a konstantinói öt folyó vidékén belül helyezhető el, a Dnyeper–Dnyeszter vagy a Bug–Dnyeszter között. Olyan vélemény is megfogalmazódott, hogy Levédia Levedi nemzetségének centrális helyzetű, Dnyeper vagy Déli-Bug vidékén levő szálláshelye volt Etelközön belül.

Levédia a régészeknek is sok fejtorésre adott okot. A Don–Donyec vidékén ugyanis – ahová a történészek leginkább helyezni vélték –

nincs régészeti nyoma annak, hogy a 6–8. század között az Urál vidékéről újabb népesség költözött volna be. Másrészt mind a feltételezett etelközi, mind pedig a Kárpát-medencei honfoglalás kori hagyatéék rendkívül csekély kapcsolatot mutat az említett területen a 8–10. század között elterjedt, úgynevezett szaltovo-majackajai kultúrával, melyet a Kazár Kaganátus régészeti lenyomataként értelmezett a korábbi kutatás. A hazai régészek a szaltovói kultúra meghatározását, illetve annak a magyarok elődeire gyakorolt hatását különbözőképpen ítélték meg: volt, aki kisebb, és volt, aki nagyobb szerepet tulajdonított neki. Az igen jelentős belső eltérései miatt már korábban is ún. geográfiai variánsokra osztott régészeti műveltséget azonban ma már sem az orosz, sem az ukrán kutatók nem tekintik egységnek. Szaltovói kultúrának ma csak az alán vagy erdős sztyeppe variáns nevezhető, a többi nem. Az mindenesetre bizonyos, hogy a magyar leletanyagoknak kevés kapcsolata van e területhez, s nem valószínű, hogy elődeink itt telepedtek volna meg.

Az etelközi leletek jóval szorosabb kapcsolatot mutatnak közvetlenül a Dél-Urál és a Középső-Volga vidék 8–9. – és persze 10. – századi leleteivel. Régészetiileg tehát jelenleg elfogadhatónak tűnik az a történeti elképzelés, mely nem számol önálló levéidai szállásterülettel, hanem azt Etelköz – feltehetően keleti – részének tekinti.

Magna Hungaria, avagy a vándorút kezdete, és akik keleten maradtak

A 12–13. századi forrásokban „Ungaria maior” vagy „Ungaria magna” szerepel a magyarok Kárpát-medencei hazáját megelőző szállásterület nevéként. A „nagy” (magna), illetve a „nagyobb” (maior) jelzők itt időrendi értelemben használatosak, vagyis a Kárpát-medencei új, „kisebb” (minor) hazához képest annak régebbi voltára és nem méretére utalnak.

A magyarság önálló népként való kialakulásának helyszínére vonatkozóan alapvetően két fontosabb elképzelés alakult ki, az ún. „északi” és a „déli” – más néven kaukázusi – őshaza-elmélet. A Magna Hungaria fogalmat szinte egyöntetűen az északi, Volga-Káma-Urál vidéki elképzelés kapcsán használják a kutatók.

Ez utóbbi szerint a honfoglaló magyarok elődei a Volga–Urál vidékről, a későbbi Baskíria területéről indultak el. Ezt támasztaná alá az írott források oldaláról al-Balhi arab földrajztudós munkája, melynek 889 vagy 895 utánra vonatkozó híradása szerint a baskírok (Basgirt) egyik fajtája a guzzok végein, a bolgárok mögött lakik, azok alattvalója, és száma mintegy kétezer ember. A legismertebb forrás persze a Julianus barát útjáról (1236) szóló Riccardus-jelentés, mely szerint a magyar szerzetes az Etil folyó mellett, a volgai bolgár állam közelében, vagy esetleg annak területén találta meg a keleti magyarokat. E leíráshoz kapcsolódnak a Julianust követő Piano Carpini (1247) és Rubruk (1255) feljegyzései. Utóbbi szerint Ungaria maior Baskíriával azonos. A baskíriai magyar jelenlét bizonyításához korábban a magyar törzsek nevével megegyező hangalakú helyneveket és baskír törzsneveket is megpróbáltak felhasználni, az egyeztetések nagy része azonban ma már nem tűnik elfogadhatónak.

Újabban a Középső-Volga vidékén, elsősorban Szamara város környékén, illetve a nagy uráli átjárónál, de annak már keleti oldalán, Cseljabinszk térségében kerültek elő a honfoglalás kori hagyatékkal rendkívül szoros kapcsolatot mutató leletek, elsősorban Szinyeglazovo és Uelgi lelőhelyekről. A Dél-Urál, illetve a Középső-Volga-vidék, valamint a Dnyeper menti etelközi leletek időrendje alapján úgy tűnik, hogy feltehetően gyors és a 9. század elejénél nem korábbi átköltözéssel számolhatunk a magyarok elődei esetében, ahogy ezt a szovjet-orosz, illetve az ukrán kutatók már korábban is – mondhatni – egyöntetűen feltételezték.

JULIANUS BARÁT SZOBRA
A BUDAI VÁRBAN

A HONFOGLALÁS KORI RÉGÉSZETI HAGYATÉKKAL KAPCSOLATOT MUTATÓ KELETI LELŐHELYEK

Uelgi

Az Uelgi-tó Oroszországban, az Urálon túl régió füves sztyeppéjén, Cseljabinszk városától mintegy 100 km-re északra, Kunasak járás területén található. Az itteni jégkori eredetű tórendszer bőséges vizet és fűvet biztosít, így kiváló megtelepedési feltételeket nyújtott már a kora középkorban is a nagyállat-tartó nomád népek számára.

KÜRGÁNOK AZ UELGI-TÓ PARTJÁN

Az Uelgi- és a Szajgerly-tó közötti enyhén kiemelkedő területen 2009-ben kerültek elő először nagyobb mennyiségben középkori fémleletek, amelyeket fémkeresősök jutattak el a cseljabinszki múzeumba, és ők voltak azok is, akik megmutatták a lelőhelyet Szergej G. Botalov régésznek. Az Orosz Tudományos Akadémia Dél-Urali Történeti és Régészeti Intézetének akkori igazgatójaként dolgozó szakember, aki jól ismerte a honfoglalás kori magyar leletanyagot, azonnal felmérte a terület jelentőségét: 2010-től immár három ásatási szezonban vezetett feltárásokat a nagy kiterjedésű lelőhelyen, és több tudományos közleményt is közzétett arról. Kezdetből hangsúlyozta, hogy az Uelgi-tó partján több korszak és feltehetően több etnikum hagyatéka található meg. A fémkeresősöktől származó leleteket, melyeket a 8–13. század közé datált, stílusuk alapján öt csoportba osztotta; a honfoglalás kori magyar hagyatékkal párhuzamot mutató tárgyak a 2. stilisztikai csoportba kerültek.

A lelőhelyen a földfelszín közelében húzódó gránit kiemelkedésekre a korai középkorban kurgánokat emeltek. De nemcsak a kurgánok alá, hanem a kurgánok betöltésébe és a kurgánok közötti területre is temetkeztek egyszerű gödörsírokba. A lelőhelyen szórthamvas temetkezések is előfordulnak, továbbá „áldozati komplexum”-ként

JELLEGZETES LELETEK UELGIBŐL.

SZABLYA KOPTATÓJA
(SZINYEGLAZOVO)

értelmezhető, lócsontokból álló temetkezések is előkerültek. Az ásató a lelőhely kései, 11–13. századi korszakához köti ezeket, és az Altaj-hegység vidékéről bevándorolt kipcsak török nyelvű népek, valószínűleg a kimekek hagyatékának tartja őket. Sajnos a sírok nagyfokú – valószínűleg még középkori – bolygatása nagyon megnehezíti a lelőhely értékelését.

A 2010 óta folyó ásatások során mintegy 3000 m² terület került feltárássra, összesen közel 10 kurgán 30 – döntően DNy-ÉK tájolású – temetkezéssel. A többségükben bolygatott sírokból a honfoglaló magyar típusokhoz hasonló veretek kerültek elő. E szempontunkból is fontos leleteket rejtő temetkezéseket a radiokarbon-mérések

A kuszarenkovói kultúra

A kuszarenkovói kultúra főként Baskíria Uráltól nyugatra fekvő területein volt elterjedt régészeti műveltség a Kr.u. 6–8. században. Jelentősége abban áll, hogy ezt a régészeti kultúrát hozták és hozzák ma is leggyakrabban összefüggésbe vagy az ugor nyelvi egység hordozóival (Jelena A. Halikova és Alfred H. Halikov), vagy – mások – kifejezetten a magyarok elődeivel (Vlagyimir A. Ivanov és Fodor István), illetve azok Urál vidéki őshazájával, Magna Hungáriával.

A számos bizonytalanság ellenére nagyon valószínű, hogy a baskíriai kuszarenkovói népesség az Urálon túl erdős sztyeppei régiójából telepedett át nyugatra, melynek történeti háttérében több szakember is az avarok nyugatra vándorlása által okozott népességmozgást vélte felfedezni. A kuszarenkovói kultúrán belül a 8. században (talán újabb keleti népesség hullám hatására) kialakult a karajakupovói kultúra (Kr.u. 8–9. sz.), melyet korábban csak a kuszarenkovói egy kései variánsának vélték.

A kultúra végét az orosz régészeti kutatás egyértelműen a magyarok nyugati irányú elvándorlásával hozta összefüggésbe a 9. század első felében, melynek háttérében a besenyők térségben való feltűnését vélték felfedezni. A helyben maradó, főleg nagyállattartással foglalkozó népesség nyugati irányba húzódva, a volgai bolgár birodalomban talált menedéket és olvadt be (pl. Bolsije Tígani temető).

SZÍJVÉG A BOLSIJE TIGANI
TEMETŐBŐL

a 9–10. század fordulójára, illetve a 10. század első felére datálják. Vagyis az Uelgi lelőhely ahhoz a késő kuszarenkovói-karajakupovói régészeti lelethorizonthoz tartozik, amelyről már korábban is voltak ismereteink, főként Baskíria Urálon túli területéről.

Az uelgi lelőhely fontos vonása, hogy földrajzilag egymástól távol eső régiók kora középkori régészeti jellegzetességei egyszerre vannak jelen benne. Előkerültek itt a Káma völgyére jellemző medve alakos csatok, álgranulációs fülbevalók és bimetál csiholók, az Altaj-hegység vidékéhez köthető lószerszámveretek, a déli tajgai erdőövezet leleteivel rokonítható kerámiák és az Északnyugat-Kazahsztánból ismert kurgántemetkezések párhuzamai.

KÁMA VIDÉKI EREDETŰ TÁRGYTÍPUSOK AZ UELGI TEMETŐBŐL. JOBBRA ÁLDOZATI POZÍCIÓBAN LÉVŐ MEDVÉT ÁBRÁZOLÓ CSAT, BALRA BIMETÁL CSIHOLO

Az uelgi temető kutatásának még csak a kezdetén járunk, de a leletek már most is megerősítik azokat a korábbi feltételezéseket, amelyek szerint az Urál két oldala között folyamatos volt a kapcsolat a kora középkorban. Újdonság viszont, hogy szintén erős szálak kötötték e területet a szibériai barabai sztyeppék térségéhez. Mivel az Uelgi lelőhelyen 6–8. századi leletanyag eddig még nem került elő, ezért a magyar szempontból fontos leletek egyfelől a nyugatra költözés előtti utolsó, rövid ideig használt szállásterület emlékei lehetnek, nagyjából viszont valószínűleg a keleten maradt magyarok hagyatékának tekinthetőek. Ez utóbbi azért rendkívül jelentős eredmény, mert a Magna Hungáriában maradt magyarok egykori létére eddig csupán a Julianus-féle jelentés utalt, és korábban e kérdésben csak az Urál nyugati oldala jött számításba. A Volga–Káma-régió, Baskíria, az Urálon túl és a Dnyeper menti Szubbotyici-horizont „magyargyanús” leleteinek részbeni időbeni egybeesése azonban fokozott óvatosságra int: mindenképpen további kutatásokra, az időrend finomítására lesz szükség, de valószínűleg újra kell majd gondolni a korai magyarság egyetlen, jól körülhatárolható, kis területen – ha úgy tetszik: őshazában – való kialakulásának elméletét is.

A „magyar bordűr” és a rozettás lószerszámveretek

A Kárpát-medencei 10. századi magyar régészeti hagyatékek jellegzetes leletei a rozettás lószerszámveretek. Főként rangos női sírok mellékletei, ezüstből és bronzból egyaránt készítették őket. Ennek a tárgytypusnak már igen korán felismerték a kora középkori kelet-európai párhuzamait, amelyek elsősorban a Volga-vidéken sűrűsödtek. Az uelgi lelőhelyen szintén előfordul ez a verettípus, olyan kivitelben, mely nemcsak hasonlít a Kárpát-medenceiekre, de tökéletes megfelelője azoknak. Az itt eddig előkerült öt veret két fő csoportot alkot, többségük közepén a levélminták stilizáltak és a veret peremén körbefutó mintasorral harmonizálnak, ugyanakkor ismert egy kisebb méretű tárgy is ebből a típusból, ahol a három levélminta teljesen megformált. Mindkét változat peremén ugyanaz a kör és pálcátag váltakozásából álló szegélyminta fut, melyet az orosz és ukrán szakirodalomban az utóbbi időben gyakran neveznek „magyar bordűr”-nek. Az uelgi tárgyak sajnos szórványleletek, melyeket fémkeresővel találtak, és bár lelőhelyüket ismerjük, a pontosabb leletösszefüggéseiket már nem, így a keltezésük bizonytalan.

A honfoglalás kori hagyatékban e típus gyakran bronzból készült, ugyanezen anyagból készült példányok keleten is előfordulnak. Legutóbb a 2008-ban a moszkvai Állami Történelmi Múzeumnak ajándékozott, közel 2000 darabból álló „Kazár kollektívó” nevű, az Alsó-Volga és a Kaukázus vidékéről származó szórványleletekből álló gyűjteményben tűnt fel néhány ilyen darab. Alapanyag-tól függetlenül azonban valamennyi keleti rozettás veret peremén a „magyar bordűr” látható.)

„MAGYAR BORDŪR” A KÁRPÁT-MEDENCÉBŐL (ÁRTÁND) ÉS UELGIBŐL

Szinyeglazovo

A Cseljabinszktól délre fekvő egykor önálló település ma már a nagy uráli iparváros déli területe, ahol a Szinyeglazovo-tó partján az első középkori temetőleletek 1908-ban kerültek elő: néhány kurgán feltárása N. K. Minko és Sz. A. Gatyucukom vezetésével folyt. Sajnos dokumentáció nem maradt fenn, mindössze annyit tudunk, hogy összesen 16 halomsírt tártak fel, melyek több csoportban helyezkedtek el – a leleteket csak a II. világháború után publikálták.

AZ ELVESZETT EZÜSTTÁL RAJZA

1959-ben a helyi szilikátüzem anyaggyártó bányagödreinek mélyítése során újabb leletek láttak napvilágot, ekkor a leletmentést V. Sz. Sztokolosz végezte, aki egy újabb kurgánt tárt fel. 1962-ben publikálta az impozáns leletek nagy részét, melyeket Sz. G. Botalov és I. V. Grudocsko részletes leírásokkal és immár színes fotókkal 2011-ben újra közzétett. A temetkezés kiemelkedő lelete az a koponya jobb oldala mellett feltárt, mára sajnálatos módon elveszett ezüsttál volt, amelynek belső oldalán nem túl magas szín-

vonalú, de jellegzetes növényi díszítés kapott helyet. Talán ennél is izgalmasabb az a rendkívül jó állapotban megmaradt sárga színű, kékeszöld mintákkal díszített selyemlelet, mely lovasokat ábrázol. A leletegyüttes többi eleme jellegzetes késő kusnarenkovói jellegű. A lószerszámok mellett egyenes vaskard, valamint ezüst, illetve ezüstözött, hármastagolású, növényi mintával díszített, egyszerű, illetve karikacsüngős övveretek láttak napvilágot. A túlvilági útvalóként sírba tett mellékletek közül a lábhoz tett edény és a jobb lábszár külső oldalánál megfigyelt lócsontok emelhetők ki.

Csak 2009-ben derült ki, hogy V. Sz. Sztokolosz 1959-ben még további két sírt tárt fel, melyek közül az egyikben magyar szempontból igen fontos leletek kerültek elő. Az S alakú oldalpálcával ellátott zablá-oldaltag, a hurkos fülű kengyel és csontcsat, valamint a vas hevedercsat formai szempontból a Minuszinszk–Altaj-vidék 8–10. századi leletei között gyakoriak, azonban a négyzetes, illetve téglalap alakú lószerszámveretek aranyozott hátterű, jellegzetes palmettás díszítése, a veretek szélén végigfutó kör és pálcatagokból álló peremdísz honfoglalás kori jegyeket hordoz. A valószínűleg a kantár, a szügyelő és a farmatring szíjazatát díszítő veretek közel teljes készletet alkotnak, bár nem egy öntés során készültek. Erősen aszimmetrikusak, néhány esetben kifejezetten gyenge kivitelűek, felerősítésük a hátlapjuk sarkain lévő nitszegek segítségével történt. A téglalap alakú, nagyobb veretekkel szinte biztosan azonos öntőmintában készült lelet került elő a másik Cseljabinszk környéki lelőhelyen, Uelgiben is. A három felfelé, hegyükkel a peremminta kör alakú tagjaiba futó növényi levélmintát alul két aláhajló csészelelével szegélyezi, de valamennyi bevagdalt peremű. A készletet egy hasonló anyagból és technikával készült, lekerekített végű nagyszíjvég egészíti ki, melynek középső részén többszörösen csavart farkú, stilizált sárkány látható, amelyhez hasonlóak például Bolsije Tiganiból és más Volga-vidéki kora középkori temetőkből is ismertek.

A szinyeglazovói lelőhely az Urálon túl ún. késő kusnarenkovói-karajakupovói lelethorizontjába tartozik az uelgi, a karanajevoi, a lagerevoi és más lelőhelyekkel együtt, és a 9. század végére–10. századra keltezhető.

LOVAST ÁBRÁZOLÓ SELYEMLELET SZINYEGLAZOVÓBÓL

LÓSZERSZÁMVERET SZINYEGLAZOVÓBÓL

Sztyerlitamak

Baskíria területén a karajakupovói időszak lelőhelyei közül a sztyerlitamaki temető a legismertebb, és töredékessége ellenére is egyben a legrepresentatívabb leletanyagú. A lelőhely Baskíriának az Urál hegységtől nyugatra fekvő részén található, Orenburgtól délre.

A lelőhely a Bjelaja folyó jobb partján fekszik, Sztyerlitamak város északi peremén. 1947–1949-ben egy gyárépítés során kerültek elő az első sírok, de leletmentésre csak 1950–1951-ben került sor. A megmentett tárgyakat ma a Sztyerlitamaki Helytörténeli Múzeumban és

Ufában, a Nemzeti Múzeumban őrzik. A régészek mindössze 16 sírt figyeltek meg szórt elrendezésben egy nagy, kb. 400×800 m-es területen, de valószínűleg további 50 temetkezés elpusztult. Eredetileg kurgán alatti temetkezések lehettek, a sírok tájolása többnyire Ny–K, de É–D-i irányú is előfordult közöttük. A leletanyag tekintetében főként az ezüstdíszek, -ékszerek és egy ezüstcsésze emelhető ki, de fegyverek és különféle gyöngyletek is jellemzőek voltak. Előkerült

KÁRPEREC

DÍSZÍTÉS EGY FÉMTÁL ALJÁN (SZALEHARD)

EZÜSTCSÉSZE SZTYERLITAMAKBÓL

VERETEK SZTYERLITAMAKBÓL

HALOTTI SZEMFEDŐ

néhány, a Káma-vidékére jellemző bronz csüngős veret, illetve ezüst halotti szemfedő. A kerámialeletek a jellegzetes, kusnarenkovói típusú, kézzel formált, gömbös testű és aljú, kagylóval soványított fazekakból álltak. A lelőhely keltezésében nagy szerepet játszanak a gyakran mondható abbászida dirhemleletek, melyek a 8. századból

EZÜST ÖVVERETEK

származnak, 712 és 779 közötti verésűek. A halfarkas ezüstveretek alapján a temető egy részének 8. század eleji indulása is felmerült, azonban a temetkezések döntő többsége 8–9. századi, s a lelőhely valószínűleg a 10. század elejébe is belenyúl. V. A.

Ivanov a lelőhelyet a karajakupovói kultúrába, N. A. Mazsitov pedig a turbaszlinói kultúrához sorolta. A sírokat magyarul részletesen Erdélyi István ismertette.

Bolsije Tigani

A magyar őstörténet régészeti kutatásának egyik legismertebb, emblemikus lelőhelye az oroszországi Tatarsztán területén, Bolsije Tigani település (Alekszejevcszka járás) határában, a Santala folyó bal partján fekvő kora középkori temető. Az első leletek 1973-ban, útépítés során

kerültek elő, 1974 és 1984 között pedig A. H. Halikov vezetésével 156 sírt tártak fel. Az 1980-as években látott napvilágot a temető kései, 10. századi része. Sajnos ez az igen fontos lelőhely teljes egészében mind a mai napig közöletlen, antropológiai feldolgozása is csak kivonatos formában jelent meg.

A sírok Ny–K-i tájolásúak, mélységük 0,7 és 1,2 m között változik. A lelőhely korai részében 12 sírban volt részleges lótemetkezés, mely a honfoglalás kori rítushoz hasonlóan a halott lábánál került elő, egy csomóban. A lókoponyát Ny felé, tehát az emberi váz koponyájának irányában tájolták. Jellegzetes leletek a szablyák, melyek ezüst szerezlekei az övveretekkel, fülbevalókkal és néhány más ékszertípussal együtt szaltovói jellegűek. (A szaltovói kultúráról lásd a 34. oldalon írtakat!) A legérdekesebb képet a kerámialeletek nyújtják, egyformán

ÖVVERET
BOLSIJE TIGANIBÓL

FÜLBEVALÓ
BOLSIJE TIGANIBÓL

SZABLYASZERELÉKEK BOLSIJE TIGANIBÓL

ÖVCSAT BOLSJE TIGANIBÓL

CSAT, SZÍJVÉG ÉS VERET BOLSJE TIGANIBÓL

megtalálhatóak itt ugyanis a szaltovóira emlékeztető korongolt, volgai bolgár kerámiák, illetve a kézzel formált, bepecsételt, karcolt és zsinegdíszes, folyami kagyló tört héjával soványított, gömbölyű aljú, uráli eredetű, kusnarenkovói kerámiák. Szintén uráli eredetű temetkezési szokás a halotti maszkok és szemfedők megléte, melyek további kapcsolatot jelentenek a honfoglalás kori hagyattékkal.

A temetőt az ásatók a 8. század második felére és a 9. századra keltezték, ugyanakkor a mellékletekben szegény, muszlim temetkezések 10. századi datálását a pénzletek is megerősítik. Újabbán a 8. századi keltezést a kutatók többsége már nem tartja elfogadhatónak, többen pedig a 9. század második felére keltezik a temető megnyitását. Az a korábbi vita tehát, mely E. A. Halikova és Fodor István között a temető történeti-etnikai interpretációjával kapcsolatban folyt, így tehát eldőlt: a lelőhely nem a nyugatra vándorló, hanem a keleten maradt magyarokhoz köthető. Bár Bolsije Tiganit a kusnarenkovói-karajakupovói kultúrába sorolják, a földrajzi elkülönülés mellett a temetőben jelentkező nagyarányú, a volgai bolgárookra jellemző leletanyag is megkülönbözteti a kusnarenkovói kultúra jellegzetes lelőhelyeitől.

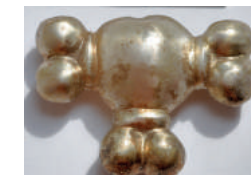
A régészeti és az antropológiai leletanyagot a Kazanyi Állami Egyetem Régészeti Tan-székének múzeumában őrzik. A korai magyar történelem kutatásában nagyon fontos lenne a lelőhely teljes egészének modern vizsgálati módszerekkel való feldolgozása és közzététele.

Szubbotyici

A lelőhely Ukrajnában (ukránul Szubotcy), Kirovográd megye znamenszki járásában található, az Ingul bal oldali mellékfolyója, az Adzsamka jobb partjától 6 km-re. 1983 őszén vízvezetékásás közben

népvándorlás kori lószerszám-díszeket és női ékszereket találtak itt. A sírban a lószerszám díszesebb volt, mint a viselet, ami a honfoglalás kori magyar női sírok némelyikében is megfigyelhető. Az ezüstlemezekkel díszített nyereg mellett főleg a szintén ezüstdből készült lószerszámveretek – összesen 56 db jellegzetes, ún. hármasszátatú és pillangós veret – figyelemre méltóak, melyek szoros kapcsolatot mutatnak a Volga–Dél-Urál-vidék 9–10. századi leleteivel.

PILLANGÓS ÉS HÁROM-OSZTATÚ LÓSZERSZÁM-VERETEK SZUBBOTYICIBÓL

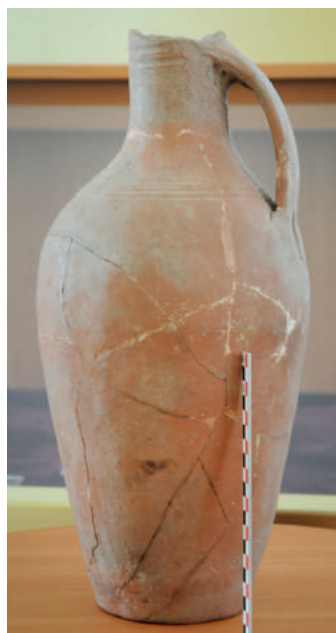
GÖMBSORCSÜNGŐS FÜLBEL-VALÓ SZUBBOTYICIBÓL

EMBERALAKOS ÖVVERETEK

A lelőhelyen 1985–86-ban folytatódott a munka, ekkor két további sírt tártak fel az ukrán régészek: egy gyermek és egy felnőtt férfi temetkezését. Összesen tehát három, Ny–K tájolású sír került elő egymástól 2–3,5 m-re, mindhárom kurgán nélküli, egyszerű aknasíros temetkezés. Középen helyezkedett el a férfi, balján egy 7-8 év körüli gyermek, jobbán pedig a korábban megtalált nő. A kutatók kiscsaládi temetőként értékelték az Ingul folyó völgyében előkerült sírokat: ilyenek a Kárpát-medencéből is ismertek. A férfi sírjának legkiemelkedőbb lelete a nagy műgonddal elkészített veretes öv, melyet összesen 23, öntéssel készült aranyozott ezüstveret díszített. Ezek egy részén olyan emberalakok láthatóak, amelyek párhuzamai szintén az Urál vidékére vezetnek. Az elhunyt nyergét a feje alá helyezték, lábánál részleges lovastemetkezés került elő. Mellé egy Krím-félszigeten készített, hosszú nyakú füles korsót helyeztek, amely a túlvilági útra szánt italt tartalmazta. A kisfiú lószerszámának szíjait díszítetlen ezüstveretekkel ékesítették, a férfi és a nő lószerszáma pedig jellegzetes 10. századi, magyar honfoglalás kori típus.

A sírokból előkerült arany, ezüst és aranyozott ezüst leletek elsősorban a Volga–Urál-vidék 9. századi, másodszorban a Kárpát-medence 10. századi leletanyagával mutatnak szoros kapcsolatot. Különösen figyelemre

TMUTARAKANY-TÍPUSÚ KORSÓ
A FÉRFI SÍRJÁBÓL

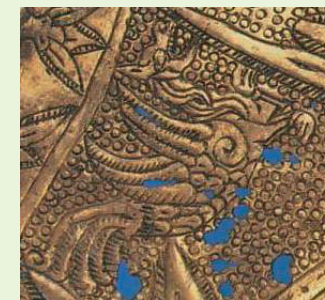
Aggastyán az övvereten

Az Ingul folyó völgyében fekvő Szubbotyici lelőhelyen feltárt temető talán legkiemelkedőbb lelete az ezüst alapú ötvözetből készült, aranyozott hátterű, emberalakot ábrázoló veretekkel díszített öv. A magas szintű ötvösmunka csúcsa a csat megformálása. Az ovális csatkarikához csuklósan csatlakozik a lapos csattest, melyen egy törökülésben ábrázolt, hosszú szakállú aggastyán látható. Baljában egy T alakú tárgyat fog, míg jobb kezét áldást osztóan emeli fel. Az ábrázolás hangsúlyos eleme a homlokot övező textilpánt, mely kiszélesedő végeivel zárja le kétoldalt a kompozíciót.

Az ábrázolás értelmezésével többen is foglalkoztak. Mesterházy Károly szerint például a többgyökerű ősi magyar vallás egyik fontos szimbólumáról van szó: az aggastyán az Atyaisten megjelenítése, de nem a keresztény világban megszokott attribútumokkal, hanem a posztszásánida Irán ötvösmunkáin – elsősorban ezüstitálakon – látható mitológiai alak formájában. Véleménye szerint az iráni mitológia hatását láthatjuk a honfoglalás kori hagyatékban ritka, de nem ismeretlen szenmurv – pávasárcány – ábrázolásokon is.

ÖVCSAT EMBERÁBRÁZOLÁSSAL

SZENMURV A BEZDÉDI TARSOLYLEMEZEN

méltoak a lábánál elhelyezett részleges lovastemetkezések. A férfi sírjában megfigyelt kerámia – mely alapján kezdetben a sírt datálták – 10. századi keltezése ma már nem tartható: e jellegzetesen vörös anyagú kerámia a 8. század második felétől tűnik fel Kelet-Európában. A lelőhely izgalmas leletei azok a vékony, díszített aranylemezek, amelyekről már a temetkezést itthon elsőként értékelő Erdélyi István is felvetette, hogy eredetileg ún. morva díszgombok kiterített,

A szászánida birodalom

A Szászán nevű ősztől eredő – s ezért magát szászánidának nevező –, egyébként magát az Akhaimenidák örökösének tekintő dinasztia a pártusoktól vette át az Irán feletti uralmat homályos körülmények között Kr. u. 224-ben. A jól szervezett állam – melynek vallása a zoroasztriánizmus volt – talán a két Hozrau (531–579, 591–628) uralma alatt élte a virágkorát. A birodalom a térség – Bizánccal egyenrangú – nagyhatalma volt, kulturális hatása messze túlterjedt határain és fennállásának idején is: bár az arab hódítók csapásai alatt a 640-es években összeomlott, a perzsa műveltség a kialakuló muszlim kultúra egyik meghatározó eleme lett. A szászánida művészet a sztyeppe népeire is nagy hatással volt.

átalakított változatai lehetnek. Amennyiben e feltételezés igaznak bizonyul, akkor e lemezek a karoling–morva konfliktusban való magyar részvétel és a 895 előtti Kárpát-medencei magyar jelenlét régészeti nyomaiként értelmezhetőek.

A 9. század második felére keltezhető lelőhely adja egyúttal a Dnyeper folyó középső folyása mentén előkerült „magyargyanús” lelőhelyek – mintegy tucatnyi lelőhely közel 120 temetkezése sorolható ide – összefoglaló elnevezését is (Szubbotyici-horizont).

Hasonló, bár gyengébb kivitelű ábrázolások kerülnek elő az utóbbi időben egyre nagyobb számban a Volga és a Dél-Ural vidékén, valamint a Káma folyó völgyében. A honfoglalás kori hagyatékbán ugyan egyelőre nincs párja, azonban a csattest peremén futó jellegzetes kör, illetve pálcatagos minták váltakozásából felépülő keret több Kárpát-medencei verettípusnál, főként a rozettás lószerszámvereteknél gyakori mintaelem.

Az emberábrázolás a csatot egyértelműen az Urál-vidékhez köti. Amint arra Mesterházy Károly is felhívta a figyelmet, a poszt-szászánida fémedényeken gyakran láthatóak törökülésben ábrázolt, homlokukon szalagot viselő alakok. Ilyen fémedények nagy számban kerültek a prémkereskedelem révén Közép-Ázsián keresztül északra, az Urál vidékére a 8–10. században, ahol valószínűleg hitvilági okokból nagy jelentőséggel bírtak. Igen valószínű, hogy e mintaelem ezekről a tárgyakról kerülhetett át az övveretekre is, ahogy az más motívumok – madarak, oroszánok és további mesés élőlények – esetében is kimutatható, Kelet-Európában pedig a nyugatra költöző előmagyarság révén tűnik fel a 9. században.

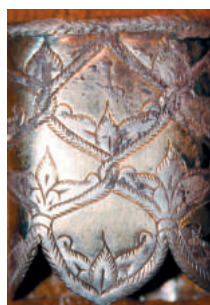
DÍSZÍTETT ARANYLEMEZ – EREDETILEG TALÁN MORVA DÍSZGOMB

Korobcsino

Korobcsino – a Szubotcy-lelethorizont másik kiemelkedő lelőhelye – Ukrajnában, a Dnyeper folyó középső folyása mentén, a Dnyipropetrovszki Terület krinyicski járásában található. A település ÉK-i határában 1989-ben, gátépítési földmunkák során került elő egy feltehetően egyszerű aknasírból származó leletegyüttes. A férfisírt feldúlták, kibontásánál régész nem is volt jelen: a fémtárgyak mellett – mára elveszett – ember- és lócsontok, valamint egy kerámia került elő.

PRÉSELT ARANYVERETEK

A KARDHÜVELY KOPTATÓJA

A féMLELETEK közül kiemelkedik az a két aranyozott ezüsttál, melyek felületén a növényi díszítés háttére poncolt. A sírban talált nagy aranylemez feltehetően halotti maszk lehetett, míg az apró, préselt aranyveretek valószínűleg az övet díszítették. A lócsontok – amelyek a Kárpát-medencei magyar temetkezések párhuzamát jelenthetnék – sajnos nem kerültek a múzeumba.

A fegyver- és lószerszámleletek közül kiemelkedik a szablya aranyozott, hálós szerkesztésű, növényi mintákat felvonultató, rovátkolt szélű palmattákkal díszített koptatója. A dnyipropetrovszki Történelmi

A poncolás

Az ötvöstárgyak felületének egyik díszítési módszere. A felületet azonos motívumok – legegyszerűbben apró körök – sokaságával borítják, amelyet egy egyszerű szerszám segítségével ütnek bele az alapanyagba. Ez a technikai eljárás nagyon jellemző a honfoglalás kori régészeti hagyatéokra.

PONCOLT DÍSZÍTÉS
A SZTYERLITAMAKI
TÁL PEREMÉN

Múzeumba bekerült még egy arany és egy ezüst karperec is. Az előbbi érdekessége, hogy bronzból készült, felületét azonban aranylemezzel vonták be. Bár ritkán, de a honfoglalás kori hagyatékokban is találkozunk ilyen eljárással, pl. a heves-kapitányhegyi lelet esetében.

Fontos a kerámia is, amely, bár jellegzetes szaltovói formájú, mégsem eredeti tárgy, hanem Volga-vidéki bolgár utánzat. A kérdés azért érdekes, mert így ez a korszak sem mutat a korai magyarok déli kapcsolataira. (A szaltovói kultúráról lásd a 34. oldalon írtakat!)

Mind a leletek, mind a temetkezési szokásokra utaló jelenségek a Volga–Urál vidékével és a Kárpát-medencei honfoglaló leletanyaggal mutatnak egyértelmű kapcsolatokat. A sír a kisebbik tál peremén megfigyelhető növényi motívum és a kerámialelet alapján a 9. század második felére keltezhető, s egy etelközi előkelő, talán egy vezér földi maradványait rejtette.

ARANYOZOTT KARPAREC

Ezüstedények Korobcsinóban

A korobcsinói lelet két kiemelkedő darabja az ezüstcsésze és a tál. A csésze belül és külső felületén, a perem alatti sávban aranyozott. Mindkét tárgyra jellemző a növényi díszítés és a minták közötti háttér poncolása: a csésze perem alatti aranyozott sávjában jellegzetes, a 9. század második felére jól keltezhető szaltovói növényi minták közötti felületen találjuk a beütögetett felületkitöltést. A lapos tál aljának középső részén lévő növényi minták leveleinek erezetében olyan, három pontból álló minta figyelhető meg, amely a Kárpát-medencei honfoglalás kori magyar díszítőművészet jellegzetessége.

AZ EGYIK KOROBCSINÓI EZÜSTTÁL

HÁROM PONTTAL DÍSZÍTETT MOTÍVUM
A KOROBCSINÓI EZÜSTTÁLON

A korobcsinói fémedények jelentőségét – díszítésük honfoglalás kori hasonlóságai mellett – valójában előfordulásuk pusztá ténye adja. A Kárpát-medencében eddig összesen három fémedény került elő (Gégény, Kétpó, Zemplén), az Urál vidékén és a Káma völgyében viszont gyakori lelet.

Ide a 8–10. században kerültek a prémkereskedelem révén, s most már eléggé jól ismerjük elterjedésüket, időrendjüket, valamint az eurázsiai észak-déli kereskedelmi utakkal való összefüggéseiket. A világon összesen kb. 50 ilyen – összefoglaló néven „keleti ezüstök”-nek nevezett – tárgyat tartanak számon, melyek közül 33 darab a szentpétervári Ermitázs gyűjteményében van. Ezek döntő többsége – néhány baskíriai és szibériai darab mellett – permi területekről származik, túlnyomórészt onnan, ahol valamikor obi-ugorok is éltek. A finnugor nyelvű népek sámánszertartásaik során azért használták őket, mert hiedelemrendszerük elemeit vélték felfedezni a (poszt)szászánida ezüsttálakon és csészéken ábrázolt mitológikus témájú jelenetekben. *(A szászánidákról lásd az 52. oldalon írottakat!)*

Az ősiráni eredetű dualisztikus világszemlélet, a Nap és a Hold tisztelete talán már a bronzkorban beépült a finnugor mitológiába, amikor régészetileg bizonyíthatóan erős kapcsolatok alakultak ki az erdő- és a sztyeppövezetben élő finnugorok és a közéjük betelepülő ősiráni csoportok között. Az ezüstedények iránti igény azonban még a 18–19. században is kimutatható az obi-ugoroknál, sőt az Ob alsó folyása mentén még 2001-ben is sikerült áldozati szertartáson használt ezüstedényt fellelni. A keleti ezüstök egyes mintái a térség egykorú övveretein is feltűnnek, például az oroszán, amelynél a motívum eredetére az állat sörényének hangsúlyos kidolgozása utal. Az állatok között a csőrében ágat tartó kacsaszerű madáralakot és az ún. heraldikus pózban ábrázolt sast említhetjük még meg. A szarvas ritkán jelenik meg, ugyanakkor a mitikus állatalakok közül a griff és a szenmurv több formában is megfigyelhető.

A keleti ezüstök azonban nemcsak a helyi fémművességre, hanem esetleg a honfoglaló magyarok művészetére is hathattak. A Kárpát-medencei fémedények, illetve az azok mintakincsével rokon övveretek egy korábbi, az Urál vidékéig visszanyúló, döntően 8–9. századi hagyomány maradványaiként értelmezhetők. A korobcsinói leletek jelentősége tehát abban áll, hogy összekötő kapcsot jelentenek az Urál és a Kárpát-medence kora középkori leletei között, ráadásul éppen a magyarok elődei által feltehetően megtett vándorút mentén.

A KÉTPÓI CSÉSZE

Tverdohlebi

Ukrajna területén, a Poltava megyei Tverdohlebiben 1985-ben, földmunkák során egy felnőtt férfi sírja került elő, melyet egy bronzkori kurgánsír betöltésébe másodlagosan ástak bele a temetés idején.

A lelőhely a Vorszklá és az Orjol folyók közötti területen fekszik, és leletanyagának jellegzetességei alapján a Szubbotyici-horizonthoz sorolja a kutatás. Sajnos a dokumentáció ez esetben is hiányos, mindössze annyit tudunk, hogy a föld felszíne alatt 120 cm mélyen feküdt a váz, a sírban pedig részleges lótemetkezés volt, mely a lábak előtt helyezkedett el. A szablya, a nyílhegyek és a zablá elvesztek, megmaradtak viszont az övet díszítő veretek és szíjvégek: ez utóbbiból egy nagyobb és egy kisebb példány is. Az ezüst alapú ötvözetből készült, szív alakú veretek két főbb típusba sorolhatók: egy keskeny, hosszúkás és egy szélesebb, valószínűleg fekvő csoportba. Többségüknél mindkét típusban alul áttörés látható. Díszítésük egységes: a három levélből álló minta középső részén, valamint a levelek között három pont figyelhető meg, melyek szárral kapcsolódnak a minta középső

részéhez. A kisebbik szíjvég rövid és szélesebb kialakítású, melyet gyöngysorkerettel határolt mezőben növényi mintákkal díszítettek – közeli párhuzamát a dél-uráli uelgi lelőhelyről ismerjük.

OROSZLÁNOS NAGYSZÍJVÉG

A nagyobbik szíjvégen állatábrázolás látható: két elnagyolt, ún. „sétáló, menetelő” oroszlán, melyekre a leegyszerűsített ábrázolás ellenére is egyértelműen kivehető sörényük utal.

Ez a minta szintén a Volga–Dél-Urál térségében gyakori, főként az övvereteken, eredetüket tekintve azonban valószínűleg a „keleti ezüstök”-nek nevezett, díszített fémedényekre mennek vissza.

A 9. század második felére keltezhető leletanyagot a Poltavai Helytörténeti Múzeumban őrzik.

A KISSZÍJVÉG ÉS A KÉT ÖVVERETÍPUS

Manvelovka

Az Ukrajna területén található Manvelovka lelőhely a Szubbotyici-horizont egyik legkeletibb tagja. Az egyszerű Ny-K tájolású akna-sírban egy felnőtt férfi feküdt, részleges lótemetkezéssel együtt. A feltárásról sajnos nem készült dokumentáció, a leletek a Dnyipro-petrovszki Helytörténeti Múzeumba kerültek.

A SISAK

EZÜST FÉMEDÉNY

A temetkezési szokás mellett a sír „magyargyanús” jellegét elsősorban az Urál-vidék hasonló leleteivel rokonítható ezüst halotti maszk képviseli, melyen a szem, az orr és a száj részére kivágásokat készítettek, a peremén pedig felvarrásra szolgáló lyukak láthatóak.

A leletanyag uráli eredetű vonásai közé tartozik a szintén az ezüsből készült, törötten előkerült fémedény. A leletanyagban a korszakban nem túl gyakori vassisak, szablamarkolatú ezüstszereléses kard és a vállrészén vaslemezekkel erősített páncéling található; ezek alapján felvetődött a későbbi keltezés lehetősége is.

A temetkezési szokások jellegzetes vonásai miatt azonban a kutatók döntő többsége ma a Szubbotyici-horizonthoz sorolja és a 9. század második felére keltezi a sírt.

Katyerinovka

A 2007. év régészeti szempontból nagyon szerencsés volt a magyar őstörténeti kutatásokban. Ukrajnában két fontos lelet is napvilágot látott a magyarok elődeinek feltételezett etelközi szállásterületén, a régészetileg Szubbotyici-horizontnak nevezett lelőhelycsoportban. Az izgalmasabb a Dnyeper folyó jobb partján, Dnyipro-petrovszki megye

Nikopoli járásának területén került elő, Katyerinovka település határában, ahol az Ukrán Tudományos Akadémia Régészeti Intézete Szergej Polin vezetésével szkíta kori kurgánokat tárt fel. A 32. számú halomsír betöltésében egy kettős sírt találtak, egy idősebb és egy fiatalabb férfi temetkezését. A sírok az egyébként is lekopott felszínű kurgánban magasan feküdtek, a koponyarészt a feltárással megbolygatták, és a Volga-vidéki, bolgár jellegű korongolt, szürke kerámiamedálket is töredékesen került a múzeumba.

A szablya, az íjcsontok, a nyílhegyek jellegzetes 10. századi típusok, kitüntetett figyelmet érdemelnek viszont az aranyozott, ezüsből öntött, illetve aranylemezből kivágott öv- és ruhaveretek. A Szubbotyici lelőhelyről is ismert, törökülésben ábrázolt emberalak

ÖVVERET

TÖRÖK ÜLÉSBE
MEGFORMÁLT EMBER
ALAKJA KARIKACSÜNGŐS
VERETEN

GEOMETRIKUS MINTÁVAL
DÍSZÍTETT ÖVVERET

SÉTÁLÓ OROSLÁN
ELNAGYOLT MINTÁJA

ÖVVERET STILIZÁLT VÍZI
SZÁRNYAS ÁBRÁZOLÁSÁVAL

valószínűleg Volga–Urál vidéki eredetű motívuma ugyanis itt is feltűnik mindkét sírban, bár jóval szerényebb kivitelben. (A *motívumról lásd az 51. oldalon írottakat!*) Karikacsüngős, egyszerű szív alakú, illetve alsó íve mentén áttört téglalap alakú vereteken egyaránt előfordul. A „keleti ezüstök” mintakincséhez áll közel a másik karikacsüngős vereten látható, kacsaszerű madarat ábrázoló díszítés. A többi veret geometrikus mintái, valamint a jellegzetes peremminta mellett a csattest és a szíjvég peremén körbefutó, gyöngysorkeretet imitáló, apró bemélyítésekkel álló mintasor a honfoglalás kori hagyatékban bír kiváló párhuzamokkal, de a Volga vidékén is ismert. A leletegyüttes antropológiai és archaeogenetikai feldolgozása folyamatban van, a radiokarbon kormeghatározás eredményét azonban már közzétették: eszerint mindkét temetkezés a 9. század második felére keltezhető, a két sírt vagy egyszerre, vagy néhány év eltolódással ásták meg.

ÖVCSAT ÉS SZÍJVÉG

Szlobodzeja

Szlobodzeja a Dnyeszter Menti Köztársaság területén, a fővárostól, Tiraszpolitól mintegy 50 km-re DK-re fekszik, a Dnyeszter folyó bal partján.

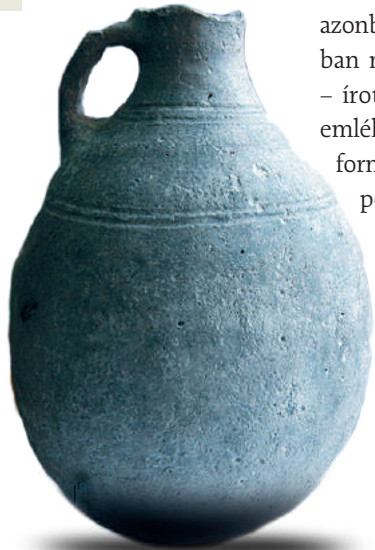

A lelőhelyet 1994-ben tárták fel, ahol egy nagyméretű, bár lekopott bronzkori kurgán betöltésében másodlagosan beásott, Ny–K-i tájolású sírokat találtak. A kutatók 26 középkori sírt különítettek el, bár számos közülük melléklet nélküli volt, így kormeghatározásuk bizonytalan. A mellékleteket tartalmazó sírok alapján megállapíthatjuk,

A DNYESZTER FOLYÓ

GÖMBSORCSÜNGŐS
FÜLBEVALÓÖVCSAT
SZLOBODZEJÁBÓLÖVVERET
SZLOBODZEJÁBÓLVOLGAVIDÉKI BOLGÁR KORSÓ
A SZLOBODZEJAI 18. SÍRBÓL

hogy magyar őstörténeti szempontból az utóbbi évek egyik legfontosabb lelőhelyéről van szó, mely a Szubbotyici-horizonthoz tartozik, de nem a Dnyeper, hanem a Dnyeszter völgyében, jelenleg tehát ez a lelőhelycsoport legnyugatibb tagja.

A temetkezési szokások közül elsősorban a lábhoz tett részleges lótemetkezés mutat kapcsolatot a Kárpát-medencei leletanyaggal, ahol a lókoponyát az emberi fej irányában tájolva helyezték a sírokba. A lószerszámok között elsősorban az ívelt talpú vaskengyelek hasonlóságát emelhetjük ki. Az ékszerekre és a viselet díszekre jellemző, hogy valamennyi

ezüsből készült, és egy részüket aranyozták. A gömbsorcsüngős fülbevalók különböző változatai, a hólyagos fejű gyűrűk, a növényi ornamentikával díszített testű övcsat és a hullámos peremű övveretek közeli párhuzamai éppúgy ismertek a Volga–Dél-Urál vidékéről, mint a Kárpát-medencei honfoglaló temetőkből.

A szlobodzejai lelőhely legérdekesebb és legfontosabb leletei azonban nem fémből készültek: az egyik egy nagyméretű, jó állapotban megmaradt bizánci selyemtöredék, amely talán a magyarok – írott források által említett – Krím-félszigeti kereskedelmének emléke. A másik két tárgy kerámia: az egyik egy jellegzetes, kézzel formált szláv fazék, mely a magyarok elődeinek a szláv nyelvű népekkel való kapcsolatára utal. A másik pedig egy igen érdekes, kézikorongon formált, sötét színű korsó, melynek a vállát besimított mintasáv díszíti. Ez a kerámia a Volga-vidéki bolgár kézművesek munkája, mely éppen a magyarok nyugatra vándorlásával kerülhetett készítési helyéről a Dnyeszter vidékére.

A lelőhely időrendjét a hagyományos régészeti módszerekkel végzett kormeghatározás mellett a radiokarbon vizsgálatok is a 10. század második felére helyezték.

KÁRPÁT-MEDENCEI TEMETŐK

Bugyi-Felsővány

2011 márciusában Bugyi és Taksony határában fémkeresőt használó civilek több tucat, a magyar honfoglalás korára keltezhető aranyozott ezüstveretet és ékszert találtak a frissen szántott területen. A leletek régészeti jellegét és tudományos jelentőségét felismerve azonnal felvették a kapcsolatot a Pest megyei múzeumi szervezettel, s nemcsak a tárgyakat adták át a múzeumnak, de a mielőbbi feltárást is azonnal kezdeményezték.

A régészek 2011 áprilisában néhány napos ásátás során hitelesítették a lelőhelyet, és megpróbálták felmérni annak veszélyeztetettségét. A dombtetőn húzott 2 méter széles kutatóárok ÉNy-i végében néhány Ny–K-i tájolású sírfolt rajzolódott ki az altalajban. Az egyik sír igazi meglepetést tartogatott: a 30 és 34 éves kora között elhunyt férfi előkelő rangjára aranyozott ezüstveretes, egyedi szerkezetű díszöve és tarsolyának fedőlemeze utalt. Egyetlen ékszere – az övet leszámítva – egy sima, nyitott ezüst hajkarika volt, ruházatát nem díszítették sem gombok, sem nemesfém ruhaveretek. A temetési rítus részeként lovának feje és lábvégei is a sírba kerültek, közvetlenül a halott íjászfelszerelése fölé, jobb oldalon. A férfit derekára csatolt övvel temették el: bal oldalán eredeti helyzetben, szerves

A LELETMENTÉS HELYSZÍNE

ÖVVERETEK

maradványokkal együtt kerültek elő az övet ékítő aranyozott ezüstveretek, a derék jobb oldaláról azonban nagy részük elmozdult, hiányzott. A sírban elszórta megtalált többi övszer tekintetében nem lehet kizárni a szándékosságot, hiszen a hitvilággal, hiedelmekkel kapcsolatos öltözetrongálásra több példát is ismerünk a korszak temetkezéseiből. Elgondolkodtató azonban, hogy a másodlagos helyen előkerült veretek szinte mindegyike utólagosan átlyukasztott (az övön maradtakkal ellentétben). Az eredeti nittszeg letörése miatt utólag cémával felvarrt veretek a korhadás folyamán előbb, illetve könnyebben kimozdulhattak helyükről: akár egy föld alatti járatokban mozgó rágcsáló is elsodorhatta őket.

Szerencsés módon eredeti helyén, a jobb csípő mellett került elő az aranyozott ezüsttövezetből készült tarsolylemez. Az övön függesztve hordott tarsoly hosszanti élén állva simult egykori gazdája oldalához, s a benne tárolt tűzcsiholó készlet, a jellegzetes alakú csiholó acél és a kovakő is ránk maradt. A tarsolyt díszítő lemez előlapja finom kidolgozású, harmonikus felépítésű mintázata belső keretes szerkezetű. A függőlegesen tükröződő növényi ornamentika külső sávjában hullámos indákból nyíló félpalmetta-csokrok futnak körbe. A dús díszítés ellenére a lemez nem túlszűfolt, a külső, indás és a kerettel leválasztott belső, csak leveles mintázat kiegyensúlyozott kompozíciót alkot, melyet a háttér tűzaranyozásával emelt ki az ötvösmester. A díszített felületet sima szalag fogja körbe, ezen vannak az előlapot a tarsolyfedélhez és a hátlaphoz rögzítő félgömbfejű

A TARSOLY ÉS AZ ÖVVERETEK FELTÁRÁS KÖZBEN

szegecsek. A felső, alig érzékelhetően kifelé ívelő peremen csak középen van két szegecskelyük – ezek, és alsó párjaik az eredetileg a lemez mögött, az előlap és a hátlap között húzódnó zárószíjat rögzítették. Nemesgyszer kisebb vereteket raktak a függesztő- és zárószíjakra is – a bugyi-felsőványi sírban ezek is előkerültek eredeti helyükön.

A tarsolylemez hosszas, akár évtizedeken is átnyúló használat nyomait őrzi: mechanikus behatás következtében erősen meghajlott, a poncolások mentén néhol kitöredezett.

Egykori tulajdonosa próbálta megmenteni: vörösréz hátlemezt gondosan hozzászegecseelte – középen, a minta kompozíciójával mit sem törődve. A lemez felső pereménél, hátul vaskos vaslemezről készült kiegészítés is látható, ennek funkciója nem egyértelmű. Talán a letört-elhajlott hátlap helyett próbáltak merevítést adni a tarsolynak ezzel az előlap ívelt ségéhez egyáltalán nem igazodó, durva megoldással. A „javítás” után még sokáig használatban volt a tárgy, a sérülés miatt kidomborodó részein a díszítés erősen lekopott.

A gyászoló rokonok a halott jobbán a sír aljára tették a nyíltegez, majd erre fektették rá az íjat, cél felé néző, frontális oldalával a sírfal felé fordítva, felajzatlanul. Végül sor került a harcos hátsó részleges eltemetésére is. A megnyúzott ló feje és lábvégei a bőrben maradtak (ez a ló megnyúzásának általános, széles körben alkalmazott módja). Az íj és a nyíltegez maradványai a lócsontok alatt-között bukkantak elő, tehát a lófejet közvetlenül a nyíltegekre és az íjra rakták rá, orrával nyugat felé fordítva, míg a ló lábvégei kissé távolabb, a sír délkeleti sarkába kerültek. A kantárt valószínűleg felülről ráterítették a lófejre, a nyergét pedig a lókoponya és a lábvégek közti területen helyezték el, az ide hajtogatott, összegöngyölt lóbőrre. A lószerszámból

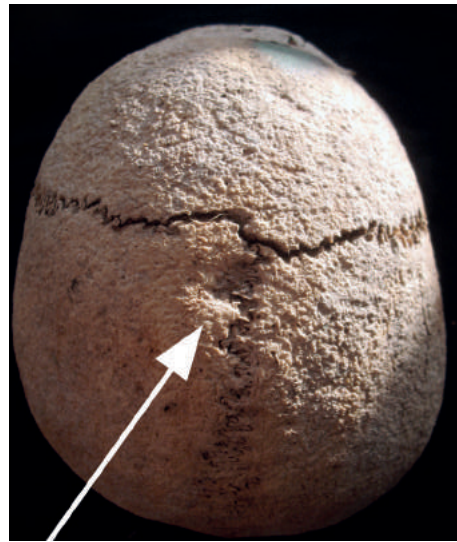
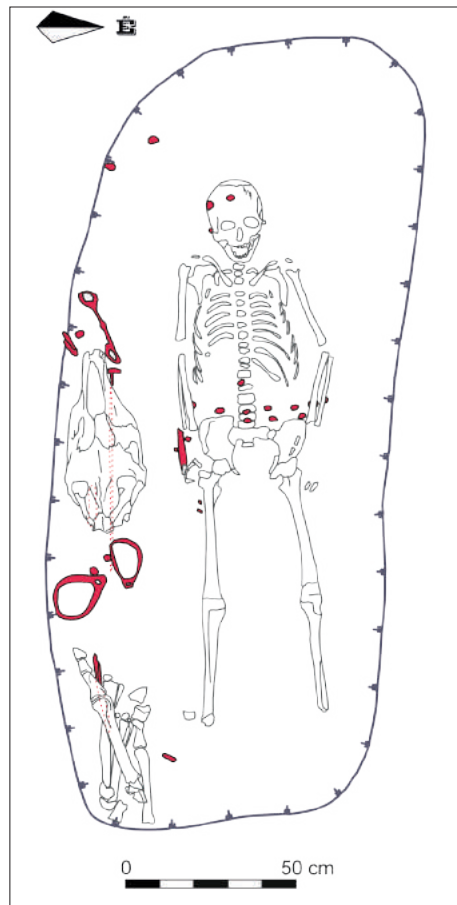

A TARSOLY

megmaradt vaskengyelek és a csikózabla a korszakban általánosan elterjedt, harci helyzetben is használható típusokat képviselnek.

A halott harcos koponyáján apró, ám jellegzetes, mesterségesen kialakított sérülés volt. A fejtetőn ún. jelképes trepanációt (koponyalékelést) hajtottak végre, jóval a harcos halálát megelőzően: 8-9 mm átmérőjű körben sekélyen kivésték – de nem fúrták át – a koponya csontját. A szakértelemmel és gondosan végrehajtott műtét nyoma feltehetőleg sekély bemélyedésként a gyógyulás után is látható volt.

A SÍR RAJZA

A KOPONYALÉKELÉS NYOMA

A túlnyomórészt a koponyatető közepét érintő beavatkozás a legtöbb, antropológus által megvizsgált 10–11. századi temetőben előfordult, a felnőtt korú férfiak és nők 12-13%-ánál. Az eljárásnak kimutatható orvosi

indoka nem volt a csontanyagon, ez azonban nem zárja ki a műtét akár testi, akár lelki jellegű panaszokat orvosló szándékát. A kereszténység felvételét követően megritkult, majd teljesen eltűnt a jelképes koponyalékelés. E tény, valamint az ismert párhuzamok mindenképpen a keletről hozott pogány hagyományokban gyökerező kultikus vagy rituális-orvosi célokat sugallják, de az sem zárható ki, hogy a társadalmi státussal, ma már fel nem deríthető közösségi hagyományokkal függ össze a jelenség.

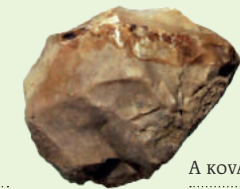
Tűzzel-vassal – a tűzgyújtás művészete

A fedőlappal és veretes zárószíjjal ellátott tarsolyt egykori tulajdonosa öve jobb oldalán felfüggesztve viselte, és benne tartotta tűzkésztségét. A lant alakú csiholó általános 10–11. századi eszköz volt, melyet a kovakő és valószínűleg valamilyen száraz gyújtóanyag, pl. taplógomba egészített ki. Utóbbi, szerves anyag lévén, rég elporladt a talajban, a temetést követő 1100 évben.

A honfoglaló magyarság hitvilágának elemeiről kevés adatunk van, és ezek értelmezése is nagy körültekintést igényel. A talán Dzsahánira visszavezethető korabeli perzsa és arab nyelvű források a magyarok vallásáról csak annyit említenek, hogy „tűzimádók” – azaz pogányok. Figyelemre méltó azonban egy szövegrészlet al-Bakri spanyolországi arab földrajztudós 1086-ban írt földrajzi művében: „Ha valamelyikük elé étel kerül, tüzet gyújt, majd kenyere és étele legjavát megragadva tűzbe veti, legkedveltebb patrónusai nevét mondván. Hisznek abban, hogy a füst az égbe felszáll, és a hatalmas és magasztos Isten előtt a halott részére raktározódik el, hogy ezáltal őt Isten előnyben részesítse.” A tűzre vonatkozó adat némi magyarázatot adhat a tűzgyújtás eszközeinek megbecsülést jelző elhelyezésére. Természetesen a rítus leírása fenntartásokkal kezelendő, de az valószínű, hogy a kora-középkorban a tűzgyújtás önmagában, gyakorlati okokból is felelősségteljes, jelképes is váló feladat lehetett. A honfoglalás kori sírleletek tanúságai szerint a tűzgyújtó szerszámokat jellemzően a férfiak hordták – haláluk után is – egyszerű, textilből-bőrből készült vagy veretes-díszlemezes tarsolyukban.

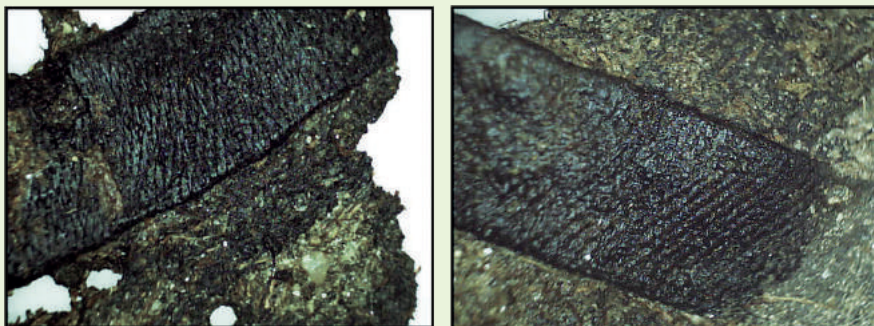
A CSIHOLÓ

A KOVAKŐ

Veretes öv, különleges szerkezettel

A veretes fegyveröv méltóságjelvény volt a honfoglalás korában, több lelet utal rá, hogy viselője közösségének kiemelkedő tagja lehetett. A perbetei lelet segítségével Dienes István rekonstruálta az általánosan ismert honfoglalás kori övszerkezetet. A kétféle fémveretet egy sorban erősítették fel a hosszú bőrszíjra, a keskenyebb típus az öv hosszan lelógó végére került. A Bugyi-felsőványi sír feltárásának kezdetén úgy tűnt, hogy a már ismert övszerkezet került elő – tehát a derekat övező bőrszíjon voltak az ovális veretek, és a felülre visszahajtott hosszú szíjvégen a levél alakúak. A további bontás, majd a restaurálás közben azonban kiderült, hogy az övveretek szélesebb alapon sorakoztak két sorban, s már a terepi munka során látszott, hogy ez az alap szalagszerűen hajtogatott textilszövetből készült. E megfigyelést később mikroszkopos és röntgenes vizsgálat is megerősítette. Kiderült, hogy teljesen egyedi szerkezettel van dolgunk: nyírfakéregből kialakított, nagyjából 7 cm széles pántra minőségi selyemből – talán bizánci samitból – készítették borítást, méghozzá úgy, hogy azt három hajtogatott sáv tagolta.

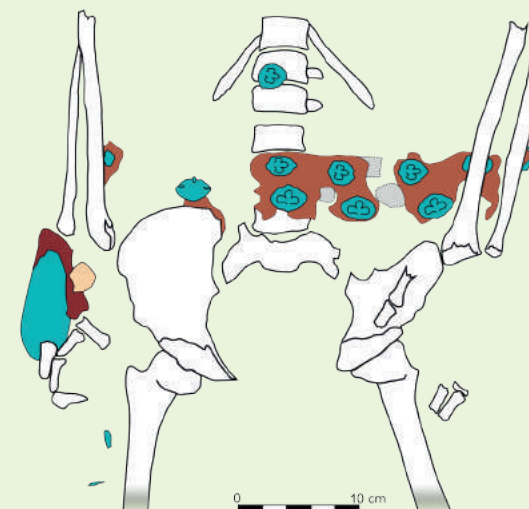
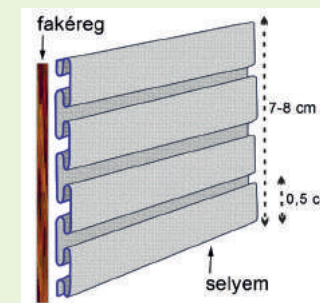
AZ ÖV MARADVÁNYAI

A selyem színe már nem látható, ezer év elteltével épphogy csak a szövés mintája vehető ki. Bőr jellegű maradványok nem kerültek elő, a veretek közvetlenül a hajtogatott textilszalagokon feküdtek. A vékony, lemezes szíjvég szerkezeti szerepét nem tudtuk még tisztázni, csak az biztos, hogy a halott háta mögött feküdt, hátlapjával fölfelé. Egy-két selyemmaradványon szabályos szegélyű lyukak is megfigyelhetők, amelyek a veretek közvetlen felerősítését jelezhetik. Az övszerkezet egyelőre párhuzam nélküli a korszakban. A felsőványi öv selyemborításának egykori technikáját talán egy térben és időben távoli párhuzam érzékelteti legjobban. Egy Kínából származó, Yuan-dinasztia korabeli – tehát korszakunknál sajnos 300 évvel későbbi – mongol

stílusú kaftánt egymásra hajtogatott és levarrt sávokból álló derékrésszel alakítottak ki. A ránk maradt töredék alapján megjelenésében hasonló lehetett a tarsolylemez sír övének alapja is.

Figyelemre méltó érdekesség, hogy az övgarnitúrához tartozó összes fémveret – formai változatokként – azonos öntőmintával készült (a valószínűsíthető viaszveszejtéses eljárás esetében ez egy-egy „őszpozitív” lehetett). Mindez azért emelendő ki, mivel eszerint egy időpontban, egyszerre készítették és szereztek be a vereteket, beleértve az utólagosan átlukasztott példányokat is! Tehát ezek nem másodlagosan, pótlásként készült utánpótlások, hanem az eredeti garnitúra – kissé meggyötört – darabjai. Sajnos ma már eldönthetetlen, hogy az övveret-készlet egyéni megrendelésre készült-e, vagy a vevő már kész garnitúrát választott az ötvösmester vagy a közvetítő kereskedő kollekciójából.

AZ ÖV REKONSTRUKCIÓS RAJZA

AZ ÖV FELTÁRÁSI RAJZA

- bontás során dokumentált veretek/tarsoly
- röntgenkép alapján dokumentált alsó veretek és szíjvég
- szerves maradványok
- vasmaradványok
- kova

Dabas-Felsőbesnyő (Vencelkei-dűlő)

Pest megye déli része, a Duna bal partját kísérő, sekély dombokkal szabdalts síkság a 10. századi magyarság szállásterületének közepén helyezkedik el. Egy-két kisebb temető feltárásán kívül azonban sokáig csak szórvány adatok árulkodtak a környék egykori lakosairól. Az elmúlt években több szempontból is figyelemre méltó események történtek e régióban. Olyan leletek kerültek a megyei régészek látókörébe, melyek a környék eddig kevésbé felismert, korabeli jelentőségét tanúsíthatják. Az új eredmények kiemelkedő történeti és régészeti értéke mellett a példaértékű helyi civil kezdeményezés és támogatás teszi különlegessé a frissen felfedezett lelőhelyek kutatását.

A korábban ismeretlen Dabas-felsőbesnyői (Vencelkei-dűlő) lelőhelyet helyi lakosok jelentették be, az ásatás pedig magánszemélyek, vállalkozók és különböző intézmények összefogásával valósulhatott meg 2010 őszén. A lelőhelyet dabasi civilek fedezték fel, akik természetjárás közben csontokat és cserepeket találtak a friss szántásban. A felszínen honfoglalás kori sodrott karperec töredéke, kengyel-töredékek, illetve a datálást megerősítő Lothar-pénzérme is (itáliai uralkodó, 948–950) árulkodtak a korabeli temetőről. A megtalálók értesítették az illetékes Pest megyei régészeket, akik először egy 10. századi harcos sírját tárták egy rövidebb, hitelesítő-leletmentő ásatás során, a helyi bejelentők segítségével. A felnőtt férfi viszonylag jó állapotú váza mellett íjának markolatlemezeit, vasból készült nyílhegyeket, zablát és kengyeleket találtak. A sír előkerülése után a dabasi önkormányzat és több helyi vállalkozó támogatást ígért egy nagyobb felületű leletmentés lebonyolításához. A Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszéke is bekapcsolódott a folyamatba, így a régészhallgatók önkéntes munkájára is számítani lehetett. Végül 2010 szeptember–októberében kerülhetett sor a lelőhelyen a lehetőségekhez mért legteljesebb körű leletmentésre.

A feltárás során azonosított 18-19 sír nagy része meglehetősen sekély volt, ezért a természetes erózió, illetve a későbbi talajművelések erősen csökkentették a régészeti jelenségek számát. Az elsőként talált temetkezésen kívül egy újabb, ijjal felszerelt harcos férfiú sírja

EZÜSTGYŰRŰ

RUHADÍSZÍTÉSRE HASZNÁLT, ÁTFÚRT PÉNZ

került elő, nyílcsúcsokkal és az íj egyik markolatlemezával együtt. A halott lábánál részleges lovas temetkezés rítusának nyoma volt megfigyelhető: néhány lócsont maradt meg, bolygatott állapotban. A háts koponyája nem került elő, vélhetőleg azt is a sírba ásták egykor, de a szántás miatt már eltűnt onnan. Ezekben és a többi, fegyver nélküli férfisírban nem voltak ruhadíszek, ékszerek, csak egy-egy vaskés és más, vas használati tárgy töredékei alkották leletanyagukat.

A nők egy részét azonban felékszerezve helyezték a sírba Dabason. Egy 15 és 19 éves kora között elhunyt leány nyakánál átfúrt, valószínűleg a ruhára, esetleg külön nyakékre felvarrt érmék sora húzódott. A pénzek egytől egyig az ún. kalandozó hadjáratok itáliai területéről származnak: I. Berengár király, majd császár (888/915–924) és Provence-i Hugó (926–931) páviai és milánói veretei. A mai szemmel nézve fiatal leány már felnőttnek számíthatott egykor, s több lehetőség is felmerül az érmék használatát illetően: itáliai hadjáratokat megjárt apjától vagy férjétől kapta a pénzeket, esetleg valamely, évtizedekkel korábban nyugaton járt felmenőjétől örökölte azokat. A sírban egy rossz állapotú, levél alakú bronzlemezke és egy kauricsiga is volt, melyek szintén ékszerként-ruhadíszként szolgálhattak. A halott mellkasánál került elő egy kisméretű, fanyelű, vas szűrőeszköz, melyet általában bőrkiszűrő árként azonosít a kutatás. Temetési mellékletként történő elhelyezése szép emléke a mindennapi életnek, a női kézimunkának, de a jelenség babonákban, hitvilágban rejülő magyarázata is elképzelhető. Hasonló szűrőeszköz és egy finom kidolgozású, de igen porlékony anyagú ezüstgyűrű került elő egy másik női sírból, ezt az ékszert antik előzményekre visszavezethető, balkáni eredetű importárgynak tartja a kutatás.

Egy viszonylag épen előkerült sírban szokatlanul magas, izmos testfelépítésű asszony nyugodott. Öltözetének elemei közül két

A KIBONTOTT ELSŐ SÍR

ÁR A TEMETŐ EGYIK NŐI SÍRJÁBÓL

GYŰRŰ
MADÁRÁBRÁZOLÁSSALCSÜNGŐS RUHAVERET
EGY KISLÁNY SÍRJÁBÓL

S VÉGŰ KARIKA

GOMBOK

bronz karperec maradt ránk, melyek alkarjait vagy csuklóit fogták át (valószínűleg ruhájának ujját szorította le velük), valamint kicsi, bronz fülesgombok, elöl záródó ruhára utaló helyzetben, a gerinc vonalában. Egyik ujján bizánci vagy balkáni kereskedelmi tömegárúnak tekinthető bronzgyűrű volt, madárábrázolással. A kiszélesedő fejű, öntött bronzgyűrűk elterjedése nagyjából egybeesik más bizánci-balkáni kereskedelmi áruk és bizánci pénzek előfordulásának területével. A Kárpát-medencében jellemzően női vagy gyermeksírokból kerülnek elő.

A többihez képest mélyebb sírgödörben bukkantak elő egy kislány földi maradványai. A sírt állatjáratok bolygatták, de nyaka körül szerencsére eredeti helyén maradt néhány aranyozott ezüst kéttagú csüngős ruhavezet.

Közöttük és részben rajtuk kisebb bőr- és textilmaradványokat is meg lehetett figyelni. Egykor némi tartást adó bőrszalagra varrták a vereteket, s annak segítségével illesztették a textilruházatra a csillogó ékítményt. A sírban S végű karikaékszerek is voltak, melyek ilyen típusú és anyagú veretekkel eddig nem kerültek elő.

Az egyes karikaékszerek divatja, szélesebb körben történt elterjedése a 10. század belső társadalmi folyamatainak vizsgálható lenyomata is lehet a régészeti anyagban, így a viselettörténeti adatok mellett a mellékletek összetételét tekintve is újdonságnak számít a lelet.

A régészeti maradványok tanúsága szerint viszonylag kis létszámú közösség szállása volt a közelben. A 10. század második felére, 10–11. század fordulójára keltezhető temető leletanyagából nyert információkat érdemes lesz összevetni a szűkebb környezet – eddig kevésbé ismert és kutatott – honfoglalás kori adataival. Szerencsére az utóbbi években folyamatosan egyre több ismerettel bővül a régió régészeti kutatása – nem kis mértékben a helyi érdeklődők és támogatók segítségével, lelkesedésének köszönhetően.

Nagykörű

2010. október 4 és november 5. között a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Nagykörű község területén honfoglalás kori sírokat – összességében egy temetőrészletet – tártunk fel Dr. Fodor Istvánnal (Magyar Nemzeti Múzeum) közösen.

A lelőhely a falu közepén, a községházával átellenben, egy kisebb, szabadon hagyott park területén került elő: itt kívánták felépíteni a község bölcsődéjét, éppen a hely központi fekvése miatt. A terület maga egyébként egy több kilométer hosszú, homokos magasparton található. (Érdekességképpen jegyezzük meg, hogy ezen a magasparton van a község híres „Cseresznyeskertje” is.)

A sírokra a bölcsőde alapárkainak ásása közben találtak rá a munkások. Egyikük – tudományunk nagy szerencséjére – szolt a leletekről a falu polgármesterének, aki felismervén a tárgyak jelentőségét értesítette a szolnoki Damjanich János Múzeumot. A helyszínre siető régészek a munkálatok leállítását követően összegyűjtötték a leleteket, majd kezdetét vette a módszeres feltárás.

A beépítettség miatt csak korlátozott – 26 × 25 méteres – területet kutathattunk meg, itt 12 sír helyét sikerült azonosítanunk. Az említett korlátok ellenére úgy tűnik, hogy északi irányban sikerült a temető szélét megtalálnunk. A másik három oldalon sajnos további kutatásokra nincs lehetőség, bár újabb sírok előkerülésére lehetne számítani.

NAGYKÖRŰI LELETEK
1892-BŐL

A feltárt temetkezéseknek eredetileg legalább a fele lovas sír volt. Ezeket azonban már a honfoglalás korában, de a későbbiekben is megbolygatták: a területen egy időben szőlőt termesztettek, sőt homokbányának is használták. A sors iróniája, hogy az alább tárgyalandó két leggazdagabb sír valójában bolygatatlan volt, mert ezeket csak a bölcsőde alapárkainak ásása közben metszették át, s szerencsénkre úgy, hogy a leglényegesebb részeik érintetlenek maradtak.

Nem ez volt azonban az első gazdag 10. századi temető Nagykőrű területén. A Magyar Nemzeti Múzeum például 1892-ben vásárolt leleteket a községből. Ezek a tárgyak legalább egy férfi és egy női sírhoz köthetők. A múzeum gyűjteményébe ekkor 12 aranyozott ezüst övveret, 7 darab aranyozott ezüst kettőscsüngős női ruhadísz, 2 aranyozott ezüst kaftánveret, 2 ezüst karperec, 2 szíjelosztó bronzkarika, 4 öntött bronz nyeregveret, 3 vékony ezüstszalag és egy tömör bronz fülesgomb került.

NAGYKÖRŰI LELETEK
1892-BŐL

Azt sajnos nem jegyezték fel a vételkor, hogy a község mely határrészből származnak a tárgyak. Éppen ezért felmerült annak a lehetősége, hogy az általunk megkutatott lelőhely, valamint az 1891-ben megbolygatott temető egy egységet alkot. A feltárás azonban egyértelműen azt igazolta, hogy a két tárgye gyűttes nem egy lelőhelyről származik, tehát a falu területén legalább két gazdag temetővel számolhatunk. A jelenség a korszakban egyáltalán nem szokatlan, gondoljunk csak a karosi temetőkre vagy a Szolnok–szandai temetők csoportjára. Nem elhanyagolható szempont az sem,

hogy a Tisza egyik, mind a mai napig használható átkelőhelye éppen itt található.

A fellelt sírok minden bizonnyal egy nagyobb temetőhöz tartoznak: legalább négy sírsorral számolhatunk. A férfisírokban – az alább tárgyalandó 6. sírt nem számítva – kevés az értékelhető lelet. Kivételt képez egy saját korában megbolygatott sír, amelyben egy reflexív merevítőlemezei, egy tegez vasmerevítői és 8 darab különböző típusú nyílcsúcs kerültek elő. A tegez hossza 79 cm volt, ovális szájának legnagyobb szélessége 9 cm. A női sírok bolygatottságuk ellenére gazdagabbnak tűnnek. Több sírból is került elő ezüst pántkarperec, gyöngyszemek, fülbevalók. Mindkét nemnél megtalálhatjuk a kengyeleket és a zablákat. A lovas temetkezések között a lábhoz tett nyúzott lóbőrös változat mellett jelképes lovas temetkezések is előfordulnak.

A 6. számú férfi és az 1. számú női sírok mind leletgazdagságuk, mind pedig megfigyelt viseletük alapján kiemelkednek a többi feltárt sír közül. A két sír ugyan egymáshoz közel, de nem egy sírsorban került elő.

A 6. sír

A hátára fektetett férfi koponyája kissé balra billent, a karok a test mellett voltak kinyújtva. Lovának megnyúzott bőrét, amelyben a koponyát és az alsó végtagokat benne hagyták, összehajtogatva a jobb alsó lábszárcsontra helyezték a teljes szerszámmal együtt. Így azután a kengyelek, a zabla és a hevedercsat mellett a szíjazat aranyozott ezüstveretei is itt kerültek elő. Ez utóbbiak között vannak pajzs alakú, kerek, közepükön négyzet alakú maggal díszített és az átlagos övveretekre hasonlító darabok is. Közös jellemzőjük az, hogy öntéssel készültek, és a jó minőségű ezüstöt gazdagon aranyozták. A medence bal oldalán, a lábszárak felé feküdt a tegez, benne összerozsdásodott nyílcsúcsokkal. A tegez övre való fel-függesztésére bronzkarika szolgált.

ÖVVERET EGY NAGYKÖRŰI
FÉRFIGSÍRBŐL

A FÉRFISÍR ÖVCSATJA

Szíjvég

A férfi jobb oldalon viselte kését, valamint díszítetlen tarsolyát, amelyben vascsiholója volt. Mindkét csuklóján és bokáján egy-egy kicsiny lyukakkal átütött aranyzalag került elő. Derékán az eredeti helyzetében maradt öv 28 pajzs alakú, aranyozott ezüst, öntött veretét bontottuk ki. Az övet nagyméretű, ovális karikájú, téglalap alakú, csuklós szerkezetű csat zárta. Az övhöz tartozott még egy öntött, pajzs alakú szíjvég is. A veretek díszítése egységes. A széles „rönkből” kinövő, hármas, hegyesedő, ívelt levélcsokor a korszak mintái közt egyedül, jelenleg pontos párhuzamát nem ismerjük.

E leletek több szempontból is figyelemre méltóak. Mindenekelőtt az öv egységisége az, ami feltűnő. Kiváló ezüsből készült, gazdagon aranyozott, díszítése sajátos: mintája számunkra új motívum honfoglaló eleink művészetében. Ennek variánsait ugyan fellelhetjük a Közép-Tisza vidékén – például a kétpói csészén –, de ez a művészi kivitelezés eddig páratlannak mondható. Az öv szerkezete leginkább a karancslapujtői övre emlékeztet, de további részletes elemzése feltétlenül szükségesnek látszik.

Egy másik, e sírral kapcsolatos megfigyelésünk az eltemetett viseletére vonatkozik. A minden bizonnyal buggyos ruhavégeket mind a csuklókon, mind pedig a bokákon egy-egy aranyzalag fogta össze. Ha ezt egy női sírban találjuk, aligha lepődünk volna meg, hiszen nem egy alkalommal figyelték már meg a kutatók, hogy a női sírokban lemez karperecekkal rögzítik a ruhák bő ujját. A férfiviseletek között azonban eddig ilyenre alig akadtunk. Csak egyetlen jó párhuzam ismert, s talán nem is olyan meglepő, hogy ez is a Közép-Tisza vidékéről való. A Tiszanána-Rajnapart nevű lelőhelyen egy szintén előkelő fiatal fiú sírjában a csuklókon és a bokákon hasonló

aranyzalagokat találtak. A sír lovassír volt, zablával, kengyelekkel. A derék tájékán aranylemez került elő, ami talán az ifjú övére utal. (Vizsgálata ma már nem lehetséges, mert a tárgy az idők folyamán elkallódott.) A csuklónál és a bokánál található aranyzalagos férfiviselet további kutatásokat igényel.

Egy harmadik ok, amiért ezzel a sírral külön is foglalkozni kell, az a belőle előkerült nemesfém mennyisége, melynek össz súlya megközelíti a 30 dkg-ot, noha sem tarsolylemez, sem fémszereléssel ékesített szablya, sem pedig egyéb úgynevezett rangjelző tárgy nincs a leletek között. Mind az ezüst minősége, mind az aranyozás kivitelezése kiváló műhelyre utal. A fegyverzetet csak a vasmerevítésű tegez, néhány nyílcsúc és esetleg egy lemezzel nem merevített, így a sírban nyomot sem hagyó íj jelentheti. Ez a megfigyelésünk pedig mintha ellentétben állna a nemesfémek mutatta gazdagsággal.

AZ ARANYSZALAGOK KITERÍTVÉ

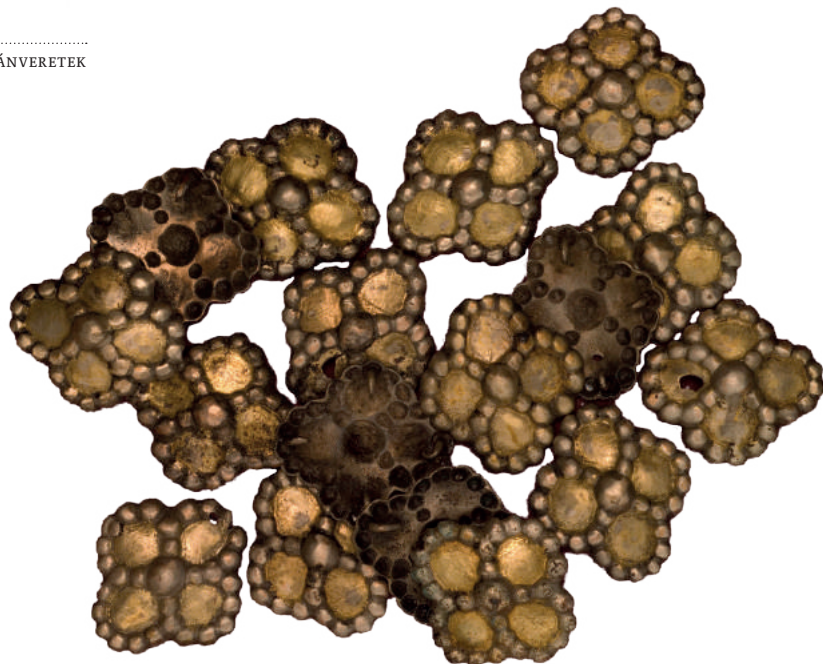
ARANYSZALAG
AZ ELTEMETETT
FÉRFI CSUKLÓJÁN

Az 1. sír

Az eredetileg bolygatatlan váz középső része a bölcsőde alapárkának ásása során semmisült meg. A hajdani gazdája mellé temetett lovat néhány csont mellett kengyel és zabla jelzi. A koponya melletti állatsont utal az ételmelléklet-adás szokásának gyakorlására. A koponya mindkét oldalán egy-egy ovális, ezüst, préselt gömbsorcüngős fülbevaló, mindkét alkaron ezüst lemez-karperecek találhatók. A jobb kézen – amely az alapárok ásása közben megsemmisült – gyűrű volt, amely elveszett. Mindkét lábon – egyszerű gömb, szív és benyomott oldalú négyzög alakú – ezüstveretekkel díszített csizmát figyeltünk meg. A nő felsőruházata aranyozott ezüst kaftánveretekkel volt díszítve, melyeket két sorban varrtak fel az anyagra, mégpedig annak jobb és bal szélére, s a két oldalt bronz gombokkal fogták össze. Ezek a gombok a kaftán felső és középső részén megmaradtak, feltehetőleg még egy harmadiknak is kellett lennie a megsemmisült alsó részen.

KAFTÁNVERETEK

A Közép-Tisza vidékén az utóbbi évtizedekben több temetőt is feltártunk, ahol a keleti kaftán viseletét pontosan megfigyelhettük. Szolnokon (Szanda Beke Pál halma, III. számú temető) egy éppen ugyanolyan díszítésű példány került elő, mint a nagykőrüii. Azt már természetesnek kell vennünk, hogy a veretek sokféle alakúak és mintájúak lehetnek, sőt felerősítési módjuk is többféle. Ez utóbbi utalhat arra is, hogy miféle anyagból készült a felsőruha: a kicsiny lukak talán egy finomabb anyagra, például selyemre, a kicsiny fülecskék egy durvább textíliára, esetleg finoman cserzett bőrre mutathatnak.

A fenti két sír anyagának ismeretében temetőrészünket a 10. század elejére, első harmadára keltezzük, azokra az évtizedekre, melyekben még erősen éltek a keleti hagyományok mind a viseletben, mind pedig a temetkezési szokásokban, esetleg a tárgyak díszítési módjában, a hagyományos motívumok alkalmazásában.

Ásatásunk befejezése után tovább folytatódott a bölcsőde építése, s ma már az apróságok sírása-nevetése tölti be őseink temetőjének földjét.

INGNYAKVERETEK

Tarpa

Tarpa Szabolcs-Szatmár-Bereg megye keleti szélén, az ukrán határ közelében fekszik. A település kapcsán a történelmet ismerőknek leginkább az itt született Esze Tamás kuruc brigádéros neve juthat eszébe, és talán még Bajcsy-Zsilinszky Endréé, aki a tarpai választókerület képviselője volt. Az utóbbi néhány évben viszont olyan, honfoglalás kori leletek láttak napvilágot a falu határában, melyek nemcsak a régészek, hanem a nagyközönség érdeklődésére is számot tarthatnak.

Bakó Ferenc – a környék régiségei iránt érdeklődő lelkes állatorvos – a következőket írta 1974-ben a település régészeti lelőhelyeit ismertető cikkében: „Sajnos és sajnálatos módon azonban, hogy honfoglalás kori magyar települést vagy annak nyomait máig se sikerült találni a község határában. Ilyennek azonban lenni kell valahol, mert az bizonyos, hogy a honfoglaló magyarok jártak, tanyáztak itt. (...) A türelem azonban – és a kutatás – rózsát terem. Nem lehet tudni, mikor és hol bukkanunk rá e területen honfoglaló őseink nyomaira. De buzgón kutatjuk ezeket...” Ekkor még nem sejthette, hogy vágyakozása nem hiábavaló, s a türelem és a kutatás valóban elnyeri jutalmát. A következő évben ugyanis éppen ő adhatott hírt a Tarpa határából előkerülő első honfoglalás kori leletekről: „Sokat tudunk e terület régebbi lakóiról és régebbi kultúráiról, de a honfoglalás kori ember, hogy úgy mondjam: hiányzott. Most azonban a véletlen úgy hozta, hogy a lehető legjobb helyen hatolt földbe az ásó.”

De mi is került elő 1975-ben, ami ennyire fellelkesítette az állatorvost? Pinceásás közben „... csontokat találtak. A kilapátolt földből fényesen csillogó fémdarabok is előkerültek. (...) Előkerült egy ezüst karperec, néhány ezüstlapocska, egy szépen díszített ezüstgomb, néhány lencse nagyságú ezüstveret, két ezüstoffbevaló, majd csiszolt üvegyöngyök, egy széttöredezett cserépedény és egy pár vaskengyel.” A leletek a nyíregyházi Jósza András Múzeumba kerültek, majd restaurálás után egy részük a tarpai Helytörténeti Gyűjtemény kiállítását gazdagította. További kutatásra ekkor nem kerülhetett sor. Így azt sem lehetett tudni, hogy egy magányosan eltemetett nőről van-e

GRANULÁCIÓVAL
DÍSZÍTETT EZÜSTGYÖNGY
A 2. SÍRBÓL

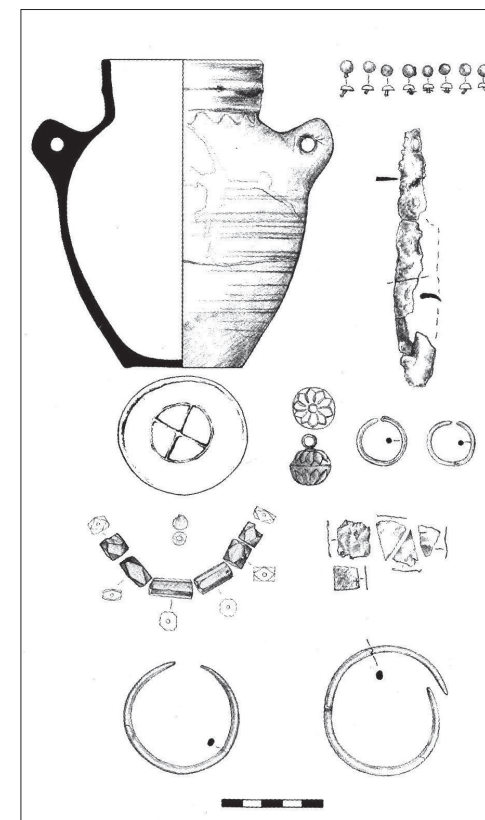
KAFTÁNVERET A 2. SÍRBÓL

szó, vagy pedig egy honfoglalás kori temető egyik sírját találták meg véletlenül.

Az iménti kérdés az én érdeklődésemet is felkeltette, de a választ csak egy ásatás adhatta meg. Ezt megszervezve 2012-ben nyílt lehetőség az első sír melletti parcellán egy kisebb lélegzetű kutatásra. Nagy reményekkel – s nem kevés kétséggel – indultunk el az „expedícióra” munkatársaimmal. A nyári hőség és a kemény föld kissé lelohasztotta a lelkesedésünket, de munkánkat végül siker koronázta. Ásónk váratlanul koppant valamin. A földből kikandikáló csontokat megtisztítva hamarosan kibontakozott előttünk egy lókoponya. Ekkor már tudtuk, hogy mégsem izzadtunk hiába a tűző napon: ahol ló van, ott lovasnak is lennie kell.

Három napot dolgoztunk, mire befejeztük a viszonylag mélyen jelentkező sír teljes kibontását és dokumentálását. Hogy mit is találtunk? A sírfolt és megfigyelhető sírgödör nélkül előkerült – fejfelnyugatra, lábbal keletre eltemetett – váz egy honfoglalás kori fegyveres férfi temetkezésének bizonyult, akit a lovával együtt helyeztek a sírba. Gazdagságát ezüstpéldák készült tárgyak egész sora jelezte, melyek – ellentétben a közhiedelemmel – azért nem jellemzőek minden honfoglaló ősről hagyatékként.

Kicsit részletesebben a sírban találtokról. A váz lábszárán egy – orrával a férfi feje felé néző – lókoponya látott napvilágot. Mellette és alatta a ló mellső és hátsó lábszontjai kerültek elő, gondosan egymás mellé helyezve. További lócsontokat nem találtunk, de ezen nincs is mit csodálkoznunk, hiszen honfoglaló őseink rendre nem temették el a teljes lovat. A sírba csak a koponyát és a lábszontokat tartalmazó lóbőr került, ez utóbbi aztán az idők folyamán nyom

AZ 1975-BEN TALÁLT LELETEK

nélkül elenyészett. (A ló többi részét minden bizonnyal a halotti tor során fogyasztották el.) Ha ló maradványa kerül elő egy sírban, többnyire ott van mellette a lószerszám is, így a zabla, a kengyelpár, valamint a nyereg felerősítésére szolgáló hevedercsat. Ez esetünkben is így volt: az említett tárgyak mind a lókoponya környékén láttak napvilágot. Nyereg nyomait nem észleltük. A váz bal oldala mellett került elő a tegez maradványa, benne változatos kiképzésű nyilcsúcsokkal. Íjnak nem bukkantunk a nyomára.

A FELTÁRÁS

A halott jobb könyökéhez tűzgyújtáshoz szükséges kovát és csiholót helyeztek, valamint a mindennapi élet nélkülözhetetlen kellékét, egy vaskést. Közeliükben egy ritkaságnak számító tárgytypus, egy ún. taplótartó került elő. E tárgyakat a tulajdonosa bizonyára egy kis tarsolyban tartotta.

A hitvilággal kapcsolatos ritka emlékként kell értékelnünk azt a két darab, közel háromszög alakú ezüstitárgyat, melyek a koponya jobb és bal oldalán feküdtek. Ezeket egykor a szemre helyezhették, ahonnan aztán oldalra lecsúsztak. Egy harmadik darabbal az elhunyt ajkát „zárták le”.

A koponyánál két, ezüsből készített, úgynevezett nyitott hajkarika látott napvilágot. Hasonlók a férfi és női sírokban egyaránt megtalálhatóak. Érdekesebbnek bizonyult az a két ezüstgyűrű, amelyeket a jobb, illetve bal kézfejnél találtunk. Ezek a tárgyak mai szemmel is tetszetősnek tűnnek.

Az elhunyt ruházatát négyzet alakú, ezüsből készült kaftánveretek díszítették, melyek a bal mellkason kerültek elő. A díszített, a mélyedésekben aranyozott veretek középső részét kék üvegpasszával ékesítették. A két sorban elhelyezkedő ruhadíszekből összesen

A 2. SÍR EGYIK ARANYOZOTT EZÜSTBŐL KÉSZÜLT ÖVVERETE

Taplótartó

A 2. sírban talált kerek átmetszetű, hengeres vastárgy egyik vége nyitott, másik végén karikás függesztőfél található. Hosszában keskeny nyílás húzódik. Belsejében szervesanyag-maradványok figyelhetőek meg. A jelentéktelennek kinéző vascsővecske az említett sír egyik legérdekesebb tárgyának bizonyult: hasonló darabok ismertek az Urál-hegység finnugorok lakta területeiről. Funkciója a tűzgyújtáshoz kapcsolódik: a kova és a csiholóvas segítségével állították elő a szikrát, ám ahhoz, hogy ebből tűz legyen, egy könnyen gyulladó anyagra is szükség volt. Erre volt jó – többek között – a taplógombából készített tapló. Ennek tárolására szolgált az említett csővecske, melynek segítségével szárazon tarthatták a gyúlékony anyagot. A tárgy belsejében megmaradt szervesanyag-maradványok vizsgálata megerősítette a formai alapon történő tárgymeghatározást. Így a tarpai darab az első olyan taplótartó korszakunkból, melynek funkcióját a természettudományos vizsgálatok is alátámasztották.

TAPLÓTARTÓ ELŐ- ÉS HÁTOLDALI NÉZETBEN

ÖVCSAT A 2. SÍRBÓL

tíz darabot találtunk. A párosával elhelyezkedő veretek között bronzgombokat bontottunk ki.

Végezetül szót kell ejtenünk az elhunyt veretes bőrvéről, melynek külön érdekessége, hogy a bőr egy része jó állapotban maradt fenn. Ez ritka dolog, igen kevés alkalommal fordult elő ez idáig honfoglalás kori temetőben. Az övet díszítő vereteket eredeti helyzetükben találtuk meg. Ezek anyaga ezüst, míg a felületüket díszítő minták közötti mélyedések aranyozva voltak.

Az eredmény fényében nyilvánvaló volt, hogy az 1975-ben előkerült sír nem egy magányosan eltemetett honfoglaló nyughelye. Ez egyben azt is jelentette, hogy további sírok rejtőznek a földben. Az ásatás folytatására 2013-ban került sor, amikor már a Szegedi

ÖVVERETEK
A 4. SZÁMÚ SÍRBAN

A 3. SÍR A „KEREVETTEL”

AZ ELHUNYT MELLKASÁRA HELYEZETT SÁRLÓ

Tudományegyetem Régészeti Tanszékének hallgatói is csatlakoztak csapatunkhoz.

Az újabb ásatási évadban – a 2012-ben feltárt sírral egy sorban – további három temetkezés került elő. Ezek közül kettőben volt tegez nyilakkal, a harmadikban pedig – megfigyelhető tegezmaradvány nélkül – egy magányos nyilcsúcsra bukkantunk. A fegyverek között kell még megemlítenünk az 5. számú sírban, a váz jobb oldala mellé helyezett szablyát.

Ez utóbbiban, illetve a mellette fekvő 4. számú sírban, a lábvégnél előkerültek a részleges lovas temetkezésnek már fentebb említett leletei, azaz a sírba tett lómaradványok, valamint a lószerszámok. A harmadikként feltárt sírban viszont csak lószerszámokat találtunk, lócsont nélkül. Az ilyeneket nevezzük jelképes lovas temetkezésnek. Az idáig előkerült, illetve feltárt összesen öt sír közül tehát négy részleges lovas temetkezés nyomaira bukkantunk.

A 3. sírban tulajdonképpen nem is a leletek jelentették a legnagyobb érdekességet, hanem a váz alatt előkerült, jól megfigyelhető, szerves anyagból álló vékony réteg. Ennek anyaga még kérdéses, s vélhetőleg valamiféle „krevet” lehet, mely a talajadottságok miatt maradt meg máig érzékelhető állapotban. (A váz felett nem figyeltünk meg hasonló réteget.)

Ehhez hasonló jelenség, ilyen jó állapotban a korszakon belül első ízben volt megfigyelhető.

A 4. számú sírből egy fiatal fiú maradványai kerültek elő. A derekára helyezett, bronzveretekkel díszített, eredeti helyzetében lévő és jól megfigyelhető öv – két végén a csattal és a szíjvéggel – a hasonló korú temetőben ugyancsak ritka lelet.

Gyűrűk a tarpai temetőből

Az ún. filigránnal és granulációval díszített fejes gyűrűk viszonylag sok példányát ismerjük a 10. századból. Ezek kinézete változatos, annak ellenére, hogy készítésük technikai szempontból hasonló.

A filigránnal – vékony, sodrott dróttal – és a granulációval – gömb alakú rátétdíszekkel – ékesített darabok jó része ezüst, de találunk köztük aranyból készítéseket is. A tarpai 2. sírból e bizánci eredetű tárgytypus két, ezüsből készült képviselője látott napvilágot az elhunyt jobb, illetve bal kézfejenél. Ujjpercek hiányában nem tudjuk megmondani, hogy melyik ujján viselte őket a tulajdonosuk, de feltehetőleg a gyűrűsujjon. A két gyűrű hasonló, ennek ellenére jól észrevehető különbségek is vannak köztük: míg az egyik példányon az U alakú lemezzrészeket kettős sorban elhelyez-

EZÜSTGYŰRŰK TARPÁRÓL

zett filigrándrót helyezkedik el, a másiknak ez a része díszítetlen. Az előbbi gyűrűt a tulajdonosa igen nagy becsben tarthatta, mert annak ellenére, hogy pántja sérült és deformálódott, mégis eltemették vele. Az említett gyűrűhöz nagyon hasonló került elő például Bodrogvécse, míg egy aranyból készült példánya Szabolcs megyéből – közelebről nem ismert lelőhelyről – került be a Magyar Nemzeti Múzeumba.

Végezetül a szablyával és tegezzel eltemetett férfi hasára fektetett, hegyével az elhunyt feje felé néző sarlót kell még megemlétenünk, melyet minden bizonnyal bajelhárító céllal helyeztek el.

A feltárás eddigi eredményeit összefoglalva annyi már most is elmondható, hogy Tarpán egy minden bizonnyal nem túl nagy lélekszámú honfoglalás kori temető található. Figyelembe véve a fegyverekről, valamint a lovakról és lószerszámokról leírtakat, egy katonai szempontból jelentős szerepet betöltő közösség halottait temették itt el. A további kutatások feladata lesz kideríteni a temető kiterjedését és használatának időhatárait. Az eddigi eredmények alapján joggal számíthatunk arra, hogy további izgalmas leletek kerülnek elő, melyek révén tovább bővíülhetnek ismereteink a honfoglalás kor tárgyi és hitvilágbeli jellemzőivel kapcsolatban.

Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát

Az Alsó-Tisza völgyének intenzív 10. századi településtörténetéről számos új, az elmúlt évtizedben feltárt régészeti lelőhely tanúskodik, amelyek elsősorban az M5-ös autópálya építésének munkálatai során kerültek elő. Ezen honfoglalás kori temetők egyik legfontosabb csoportja Szeged mellett, Kiskundorozsma–Szatymaz–Zsombó térségében található: a környék 40 lelőhelye arról tanúskodik, hogy a Maros torkolata stratégiai fontosságú térség volt a 10. században is, amelyet a honfoglaló magyarok már igen korán megszálltak.

1999-ben a Hosszúhát nevű kelet–nyugati irányú homokhát nyugati végén egy nagy valószínűséggel halom, azaz kurgán alá eltemetett, íjászfelszereléssel és felszerszámozott lovával nyugalomra helyezett idős férfi sírját tárták fel a Szegedi Múzeum régészei. Bár a szakemberek a környéket alaposan átvizsgálták, további temetkezéseket nem találtak. Nem párhuzam nélküli megfigyelés ez, de mindenképpen érdekes, hogy az efféle magányos sírok egy kivételével Dél-Magyarországról, illetve a Duna–Tisza közéről ismertek. A jelenség okát ma még nem tudjuk pontosan megmagyarázni.

A 60–70 éves kora körül elhunyt férfit fatörzsből vájt koporsóban temették el. Koponyája tetején, a nyílvarrat jobb oldalán 0,8 cm átmérőjű jelképes trepanáció nyoma látható – ilyen más honfoglalás kori koponyákról is ismert.

AZ 595. SZÁMÚ NŐI SÍR
MARKÁBAN TALÁLT
ARANYGYŰRŰ

JELKÉPES TREPANÁCIÓ
A KOPONYA TETEJÉN

A sír délkeleti végéből egy öt, öt és fél éves kanca négy lábcsontra és koponyájának lóbőr nélküli maradványa került elő. A részleges lovastemetkezést – a gödör formája alapján – a temetést követően több-kevesebb idő elteltével áshatták rá a sírra.

A túlvilági útravalóként a halott mellé helyezett tárgyak közül a vaspálcákkal merevített, nyilakkal megrakott nyíltartó tegzet az övről lecsatolva fektették a bal felkar mellé. Az elhunyt átfúrt pénzekkel díszített övét megoldva helyezték a sírba. Mindkét lábszárcsont alsó végén vastag, sötétre színeződött bőrdarabokat konzervált a fénoxid, feltehetőleg a csizma rövid szárának maradványait. A csizma szárát – kevéssel a bokák fölött – átlukasztott érmék díszítették, ami azért figyelemre méltó, mert a lábbeli díszítése férfiak esetében nagyon ritkán figyelhető meg.

A sír leletanyagának legkiemelkedőbb része az a 18 pénzérme, amelyet a halotti szemfedőre, a ruházatra, az övre, a lábbelire, valamint a lószerszámokra varrtak fel egykor, és amely feltehetően a 930–940-es évek észak-itáliai kalandozó hadjárataiból származik. A pénzmelléklet mennyiségének tekintetében ez a harmadik leggazdagabb – biztosan adatolt – lelet Magyarországon. Összesen öt

A CSIZMA LENYOMATA
ÉS A DÍSZÍTÉSÉRE
SZOLGÁLÓ PÉNZEK
A HOSSZÚHÁT-HALOMI
SÍRBA

Pénzek a hosszúhát-halomi magányos férfisírban

Berengár itáliai király (888–915) milánói verete, 1 db
Provence-i Hugo itáliai király (926–931) milánói verete, 4 db
Provence-i Hugo és II. Lothar itáliai királyok közös verete (931–947), páviai érme, 3 db
II. Lothar itáliai király (947–950) milánói érme, 4 db
II. Lothar itáliai király (947–950) páviai érme, 3 db
2 db orosz megtartatású, de nagy valószínűséggel francia veresű pénz a szemfedőről

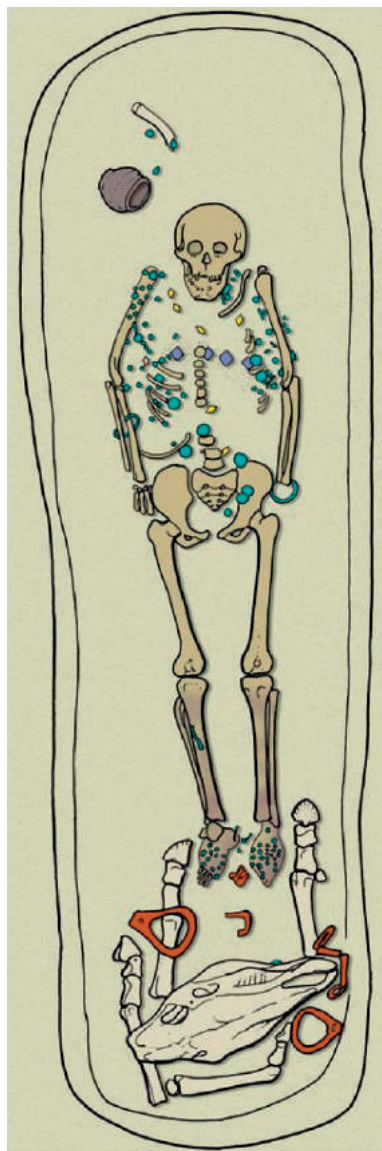

ITÁLIAI PÉNZEK A SÍRBA

különféle érmet találtunk a sírban: a legkorábbi Berengár (888–915), a legkésőbbi II. Lothar (947–950) itáliai király verete.

A szájba és a két szemre helyezett érme nem volt átfúrva, ezeket tehát a temetés egyik utolsó mozzanataként helyezték a szemfedőre vagy az elhunyt szemhéjára és szájába. A sírt értelemszerűen csak a legkésőbbi pénz verési éve (947) után áshatták meg, a radiokarbonvizsgálat eredményei alapján valamikor a 10. század harmadik negyedében.

II. Lothar érmeinek megjelenését a honfoglalás kori leletanyagban Györffy György vizsgálta: a Taksony vitézei által 947-ben hazavitt ezüstpénzek a Dunántúlon – a Kisalföldön és Veszprém környékén –, a Vág-völgyében, a Duna–Tisza közének középső részén, illetve a Nyírség területén kerültek elő. Györffy e pénzek tulajdonosaiban a fejedelem seregének tagjait vélte felfedezni, akik szerinte a fejedelmi szállásterületeken temetkeztek, következésképp e verettípus felhasználható lehet Fajsz veszprémi és győri udvarhelyének, valamint Taksony Vág melléki és solti szállásterületének lokalizálásához. A Maros-torkolat környékén eddig ez a verettípus nem került elő, legközelebb a Tisza bal partján, Mindszenten találtak belőle. Mivel a kiskundorozsmai sírban feltárt pénzek fele II. Lothartól származik

AZ 595. SZÁMÚ GAZDAG NŐI SÍR

– ráadásul egyszerre ilyen mennyiség eddig sehol máshol nem került elő –, a pénzeket feltehetőleg ugyanakkor, egyetlen alkalommal szerezték be.

2004-ben a hosszúhát-halmi sírtól mintegy 200 m-re nyugatra, a dombvonulat egy másik kiemelkedésén egy 10 síros honfoglalás kori temető látott napvilágot.

A sírok közül több is padmalyos kialakítású volt, és a fent említett férfihoz hasonlóan a felnőtteket vájt fakoporsóba temették. Bár gyerekek, felnőttek és időskorúak sírjai is előkerültek, mégsem családi temetőről van szó: a genetikai vizsgálatok szerint ugyanis az elhunytak nem álltak rokonságban egymással. Így az a legvalószínűbb, hogy egy nagyobb lélekszámú közösség rövid ideig használt temetkezési helye került elő Hosszúháton.

Fegyvermellékletet csak egyetlen sírba helyeztek (500. sír): egy vasmerevítéses tegzet. Mellékletek tekintetében a leggazdagabb egy idős, 60 éves kora körül elhunyt nő temetkezése volt (595. sír), mely antropológiai szempontból a híres Bene vitéz maradványaihoz áll a legközelebb. (Lásd a 13–14. oldalon!) A régészek közel 200 darab, ezüst alapú ötvözetből készült, aranyozott felületű tárgyat találtak, melyek alapanyagát valószínűleg – bár női sír volt – ugyanolyan, Nyugat-Európából származó ezüstpénzek alkották, mint amelyek a Hosszúhát-halmon is előkerültek. Az egyik lábbeliveret például Provence-i Hugo itáliai király (926–931) pénzének közvetlen átöntéséből készült, s láthattuk, hogy a kicsit távolabb magányosan eltemetett férfi sírjából négy ilyen veret is előkerült. Bár az idős hölgy sírjából pénzérme nem került elő, a lábbeliveret tanúsága szerint a temetésre mindenképpen 926 után került sor.

A temetkezés érdekessége, hogy a halott lábaihoz helyezett lókoponya a honfoglalóknál egyöntetű

nyugati irány helyett északra volt tájolva – e szokás a Volga-vidék kora középkori temetőiben figyelhető meg. Az elhunyt ékszerei közül elsősorban az igen nagy méretű, még egy férfi ujjaihoz képest is szokatlanul nagy, üvegberakásos aranygyűrű érdemel figyelmet, amely nem a halott ujjára volt felhúzva, hanem a markába helyezték.

Szintén aranyból készültek a felsőruházat gallérját két sorban díszítő, rombusz alakú, préselt aranyveretek, a közepén záródó kaptán szegélyére pedig kerek vereteket varrtak. Hasonló anyagból és technikával készült apró, kerek veretek kerültek elő a koponya körül is, amelyek hajdan talán egy pártát díszíthettek: ha ez igaz, akkor a 10. században az idős nők is viselhették e fejfedőt, vagy legalábbis azzal együtt temették el őket.

A csukló és a boka környékén feltárt vékony kar- és lábperecek a szakértők többségének véleménye szerint a ruha és a nadrág szarainak leszorításában játszottak szerepet. A két lábfejen apró, kerek, több különböző típushoz tartozó ezüstveretek kerültek elő, amelyek az egykori lábbelit díszítették. (A felékesített lábbeli a 10. századi rangos női temetkezések jellegzetes vonása.)

A hosszúhátú gazdag női sír talán legtitokzatosabb elemei azok a veretek, melyek feltehetően a jobb és bal oldali hajfonatba belefűrt børszalagokat díszítették. Ezekhez hasonlókat korábban csak lemezes hajfonatkorongok mellett találtak, a hosszúhátú sír tanúsága szerint azonban azok nélkül is használták őket.

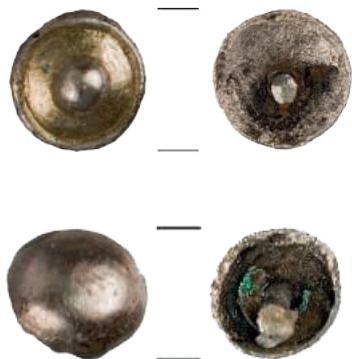

NÉGYZETES ÉS KEREK KAPTÁNVERETEK

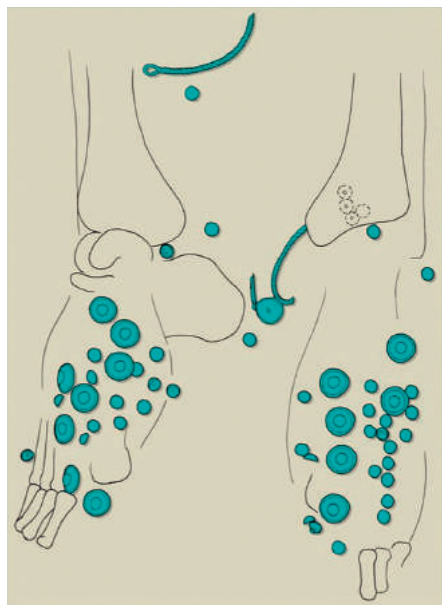

ROMBUSZ ALAKÚ PRÉSELT ARANYVERET A GALLÉR KÖRNYÉKÉRŐL

VERET A HAJFONATOK KÖRNYÉKÉRŐL

CSIZMAVERETEK

GÖMBSORCSÜNGŐS
FÜLBEVALÓ

A hosszúhádi temető leletanyaga és a radiokarbon keltezés alapján ugyanúgy a 10. század középső harmadára, második felének elejére keltezhetjük, mint az innen 200 m-re előkerült hosszúhát-halmi sírt. Bár a magányosan eltemetett férfi sem állt rokonságban a temetőben végső nyugalomra helyezett személyekkel, valamiféle összetartozásukat mégsem zárhatjuk ki. Ugyanakkor Hosszúháton valószínűleg már korábban is temetkeztek a Kárpát-medencébe megérkező magyarok, mivel az 595. sír megásása során megbolygattak egy másik temetkezést is, amelynek feltehetően akkor már nem volt felszíni nyoma.

A Kiskundorozsma melletti Hosszúháton előkerült honfoglalás kori leletek gazdagsága alátámaszthatja azt az elképzelést, amely szerint a 10. század utolsó évtizedeiben a fejedelmi szálláshely a Duna-Tisza-köz központi területein lehetett. Az itt lakó népesség talán a korábbi, Felső-Tisza-vidéki hatalmi központból költözött ide, temetkezéseik azonban a 10. század végén megszakadtak a környéken. A kora Árpád-kori temetők már más lelőhelyeken létesültek, és feltehetően másik népesség hozta létre azokat.

Harta-Freifelt

A Duna mente a folyószabályozások előtt virágzó, változatos tája volt a magyar Alföldnek. Az erekkel, időszakos vízjárásokkal szabdaltnak dombok gazdag állatvilágukkal és termékeny földjeikkel mindig az emberi megtelepedésre alkalmas szintérnek számítottak. Ilyen adottságok jellemzik a mai Bács-Kiskun megyei Harta község határát is. A Kalocsától 20 km-re északra fekvő település az árvizektől védett vidék. A mai falutól egy km-re, a Nagykekes felé vezető műút keleti oldalán, a Freifelt határrészben egy 20 hektáros területen 2002 májusában területrendezés céljából nagyméretű földmunkák kezdődtek. A területet eredetileg három párhuzamos dombhát szelte át kelet-nyugati irányban. A dombok átlagmagassága 95 m volt, és a környék legmagasabb részének számítottak. A kalocsai Viski Károly Múzeum régésze, Kustár Rozália a területen bronz-, avar és Árpád-kori településrészeket túl egy 10. századi, kis sírszámú szállási temetőt is megmentett az enyészettől. A feltáráshoz bekapcsolódott az MTA BTK Régészeti Intézete is, Langó Péter közreműködésével.

A lelőhelyen két íves, észak-déli sírsorban 20 eltemetett személy – 3 gyermek, 15 nő és 2 férfi – csontváza került elő. E síroktól keletre, valamivel távolabb egy további, felhúzott lábbal eltemetett férfi sírját fektet (a radiokarbon adatok alapján ez a sír is 10. századi lehetett). A temetőtől jóval távolabb, nyugati irányban, a településleletek között még egy magányos, melléklet nélküli sír került elő.

A valamikor itt élt családok valószínűleg tudatosan választották halottaik nyugvóhelyéül ezt a dombot. A magas dombhát mentes

VERET EGY SÍRBÓL

A FELTÁRÁS

HAJFONATKORONG
HARTÁRÓL

volt az árvizektől, és a környező tájra is szép kilátás nyílhatott a sírok mellől.

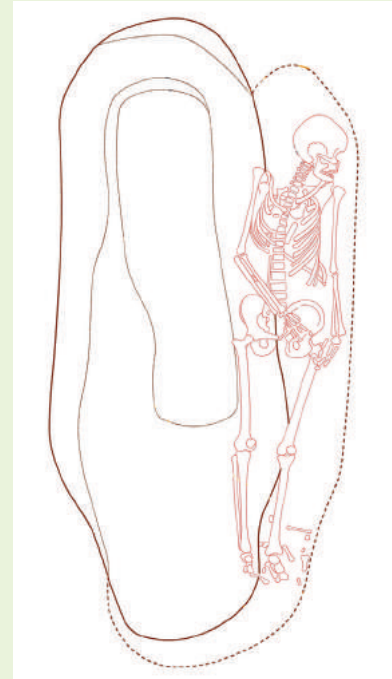
A feltárt temető legtöbb sírgödre lekerekített sarkú, téglalap alakú. Két esetben pedig padmalyos sírt ástak a halottaknak, amelyekben az elhunytat a sírgödör déli, hosszanti oldalába vájt fülkében helyezték el. A sírokat nyugat-kelet irány szerint tájolták, ettől csak az egyik kisgyermek sírja tér el, akit fejfelé északnyugat felé temettek el.

A temetőről már azok a magyar családok sem tudtak, akik az Árpád-kor későbbi szakaszában, a 11. század második felében, a 12. század elején költöztek a környékre: a közeli falu gödrei elérték a temető területét is. Amikor ezeket ásták, akkor a temetőnek a felszínén már a nyoma sem látszott. Valószínűleg ebben az időszakban bolygatták meg a sírokat: egy szegényesen újtára bocsátott nő temetkezését teljesen szétdúlták, még a halott ékszerét is kettétörték (24. sír). Egy másik gödör egy gazdag, ezüstékszerekkel eltemetett nő sírját tette tönkre (5. sír); az értékes veretek azonban a gödör kiásóinak is feltűnhettek: a sírt módszeresen kirabolták.

Még egy halott nyugalma sértegette meg évszázadokkal ezelőtt. A temető északi végén eltemetett gazdag női temetkezést (1. sír) azonban nem az Árpád-korban ide költözők ásták

Padmalyos sír

A szokásos aknasír egyik hosszanti oldalába üreget, ún. padmalyt vájnak, ezzel a síralapterületét megnövelik.

ki újra, hanem még annak a közösségnek a tagjai lehettek a tettesek, amelyhez az elhunyt is tartozott. A részleges lóvázsal, ezüstdíszes ruhában eltemetett középkorú nő nyughelyét az elföldelést követően nem sokkal bolygatták meg, s pontosan tudták, hogy mit keresnek: a teljes sírt újra kiásták az egykori bolygatók.

Az említett 1. sz. síron kívül még számos részleges lovastemetkezést rejtett a föld, míg a sírok egy részben csak a szerszámzatot helyezték a halott mellé. A gyermek- és a férfisírok szegényebbek voltak, mint a női temetkezések. A három gyermek mellől mindössze egyetlen másodlagosan felhasznált csüngőtágra került elő. Az egyik férfit pedig lovával, lószerszámával és tegezével indították túlvilági útjára. (Hiányoztak viszont az íj merevítőlemezei.)

A gazdag sírok közül is kiemelkedik az egyik középkorú nő temetkezése (3. sír). A halott mellett talált másfélszáz tárgy igazán ékes öltözetű személyre enged következtetni, akinek a családja is jelentős anyagi háttérrel bírhatott. Ritkaságnak számít, hogy egy sírban ezüstlemezes hajfonatkorongpár, aranyozott ezüstveretes öv (vagy a kaftán szegélyét díszítő szegélyveretek sorozata), aranygyűrű és rozettás bronzveretekkel díszített lószerszámzat kerüljön elő. Ezek a tárgyak önmagukban is jelentős értéket képviseltek, együttes jelenlétük pedig arra utal, hogy a halott a gazdag magyar családok egyik tagja lehetett.

Ezeknek a tárgyaknak a sírba tétele azt is mutatja, hogy a hiányuk nem okozott

HAJFONATKORONG
A 3. SÍRBÓL

VERETEK A 3. SÍRBÓL

ÁTTÖRT KISMÉRETŰ
ROZETTA A HARTAI
3. SÍRBÓL

ARANYOZOTT EZÜST
RUHAVERETEK

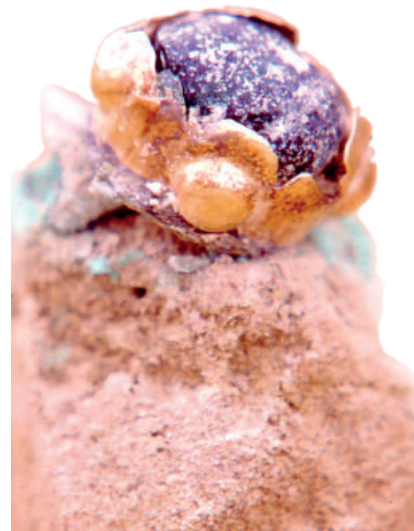
HÓLYAGOS FEJŰ ARANY-
GYŰRŰ A 3. SÍRBÓL

különösebb gondot a gyászoló családnak. A leletek közül kiemelkednek az egyedi díszítésű, lemezes hajfonatkorongok, melyek díszítésükben is eltérnek a korábban ismert daraboktól.

Minden bizonnyal a hajfonatkorong bőrszíjait díszítették a rombusz alakú, ezüst ingnyakveretek, míg a kaftán gallérját számos finoman kialakított, különböző alakú aranyozott ezüstrozetta ékesítette. A kaftán ujjainak végét ezüst lemezpántok szegélyezték. A négyzet alakú, áttört és tömör, aranyozott ezüstveretek viszonylag ritkán kerülnek elő a korabeli sírokból.

Az ónozott bronzrozzettákkal díszített lószerszámzat a halott lába mellé hajtogatott lótetem koponyáján feküdt. A rozettás lószerszámveretekkel eltemetett nők a Kárpát-medence egész területén hasonlóan gazdag ruhában és ékszerekkel kerültek a sírba, ez alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy hasonló, előkelő helyzetű családok hozzátartozói lehettek.

A 9. sír érdekessége, hogy egy csüngős kaftánverethez tapadva egy textiltöredék került elő. A viszonylag vastagabb anyagból készült ruhanemű minden bizonnyal a kaftán része lehetett. Néhol a vereteket egykor a ruhához rögzítő fonaldarabok is megmaradtak. Több sírban olyan apró, fehér gyöngyszemekre figyeltünk fel, amelyekhez hasonlókat a honfoglalás korából eddig nem ismertünk. A kisméretű – fél mm átmérőjű – gyöngyszemeket valószínűleg nem a ruhára varrva s nem is nyakláncként használták viselőik, inkább egy nagyon finom szövésű, fátolszerű textília díszei lehettek.

Az egyik eltemetett egy fiatalon, 20 éves kora körül elhunyt lány. Gazdag ruhában, kezén kőbe-tétes és pentagrammás

gyűrűvel helyezték sírba. Érdekes jelenség volt a koponyatetőn talált két veret, melyek az idők során nem csúsztak el, azután sem, hogy az anyag, amit díszítették, elporladt. E két veret valamiféle fejedőre utal, azt azonban ma már az „ásó tudománya” sem tudja pontosan megállapítani, hogy az milyen is lehetett. Pártára aligha gondolhatunk, s az is bizonyos, hogy nem egy magas, csúcsos fejedőről van szó. Elképzelhető, hogy az eltemetett lány kendőt vagy szorosan a fejre húzott sapkát viselt. Felsőruházatának gallérját és felső részét gazdagon díszítették kéttagú csüngős veretek. (Ezeket sokáig ingnyakdíszként értelmezték a kutatók, mára azonban az elképzelés sokat veszített erejéből.) A sírban ezüst, kéttagú csüngős veretek sora húzódott, melyet felül az előbbihez hasonló, de csüngőtag nélküli veretek kísérték szabályos, szimmetrikus rendben. A fiatal nő csuklója körül ezüstlemezeket találtak. A vékony s igencsak gyenge ezüstpántok azonban nem a kar ékszerei voltak (a viseléssel járó megpróbáltatásokat el sem viselték volna), hanem a kaftán két kez-előjét díszítették.

A Hartán előkerült kis sírszámú szállási temető kutatásának egyik rendkívül érdekes, elgondolkodtató tanulságát a genetikai vizsgálatok szolgáltatták. Az anyai vonal öröklésmenetét vizsgáló kutatások közvetlen családi kapcsolatokat nem találtak: a temetőben nyugvó 15 nő nem állt egymással rokonságban. Ez pedig felveti annak a lehetőségét, hogy Hartán nem egy kis közösség élt hosszabb ideig, hanem egy nagyobb lélekszámú közösség telepedett meg itt rövidebb időre. Ha ez így volna, akkor a Kárpát-medencében nomadizáló magyarság emlékét találtuk meg.

AZ 1. SÍR KIEMELT KOPONYÁJA, OLDALÁN A KÉT,
ALSÓ TAGJÁN HULLÁMOSAN MEGHAJLÍTOTT FÜGGŐVEL

ROMBUSZ ALAKÚ
RUHAVERET AZ 1. SÍRBÓL